

บทที่ 6

ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร

การศึกษาถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร จะต้องทำความเข้าใจวิถีคิดเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลพื้นบ้านของชุมชนว่าชุมชนมีวิถีคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วยเป็นอย่างไร และความเจ็บป่วยประเภทไหนบ้างที่ใช้พืชสมุนไพรในการบำบัด เพื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงของชุมชน ในมิติของการดูแลสุขภาพกับความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรแบบองค์รวม (Holistic) ซึ่งอยู่บนฐานคิดของชาติพันธุ์ไทลื้อที่ถือความเป็น “กลางหรือมีนัยแห่งความสมดุล” เป็นสาร์ตละของการดำเนินวิถีชีวิต ฐานคิดดังกล่าวจะแสดงออกถึงวิถีคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วยและการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรอย่างไร การศึกษาในบทนี้จึงได้วางกรอบแนวทางการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ประกอบด้วยวิถีคิด โลกทัศน์ องค์ความรู้เกี่ยวกับความเจ็บป่วยที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กับวิถีคิด โลกทัศน์ องค์ความรู้ และการให้คุณค่าพืชสมุนไพรที่จะนำไปสู่การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรโดยนำเสนอ ดังนี้

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นและองค์ประกอบภูมิปัญญา เกี่ยวกับความเจ็บป่วยของชาวไทลื้อ : วิถีคิด โลกทัศน์ และองค์ความรู้เกี่ยวกับความเจ็บป่วย
 - 1.1 วิถีคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วย
 - 1.2 วิธีการตีความหรือการวินิจฉัยความเจ็บป่วย
 - 1.3 วิธีการรักษาพยาบาลพื้นบ้านกับการปรับสมดุล
 - 1.4 ภาพสังเคราะห์วิถีคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วยของชาวไทลื้อ
2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นและองค์ประกอบภูมิปัญญาเกี่ยวกับพืชสมุนไพรของชาวไทลื้อ : วิถีคิด โลกทัศน์ องค์ความรู้และการให้คุณค่าเกี่ยวกับสมุนไพร
 - 2.1 วิถีคิด โลกทัศน์เกี่ยวกับพืชสมุนไพร
 - 2.2 ผญาต : แนวคิดความเจ็บป่วยที่ใช้พืชสมุนไพรบำบัดและการปรับสมดุล
 - 2.3 องค์ความรู้และคุณค่าทางยาพืชสมุนไพร
 - 2.4 ประมวลความสัมพันธ์องค์ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพร : กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นและองค์ประกอบของภูมิปัญญาเกี่ยวกับความเจ็บป่วยของชาวไทลื้อ

ภูมิปัญญาท้องถิ่น : วิถีคิด โลกทัศน์ และองค์ความรู้เกี่ยวกับความเจ็บป่วยของชาวไทลื้อ

สังคมวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์แต่ละกลุ่มย่อมมีวิถีคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วย การตีความ และมีวิธีการบำบัดความเจ็บป่วยที่ได้รับการสั่งสม สืบทอด และพัฒนาจนกลายมาเป็นวิถีปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เป็นแบบแผน จารีตประเพณีของตนเอง สำหรับชาวไทลื้อปางหัดแล้วก็มีวิถีคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วย วิธีการบำบัดความเจ็บไข้ได้ป่วยที่ดำรงคงอยู่เป็นส่วนหนึ่งของระบบวัฒนธรรม ชุมชน การตีความหรือทำความเข้าใจเกี่ยวกับความเจ็บป่วยและวิธีการบำบัดแบบพื้นบ้าน จึงมีความเชื่อมโยงเกี่ยวพันของภูมิปัญญาของชุมชน ตั้งแต่ระดับปัจเจก ระดับครอบครัว และระดับชุมชน ซึ่งเป็นความเกี่ยวพันระหว่างคนกับคนของชาวไทลื้อ ที่นำไปสู่การจัดระเบียบและความสัมพันธ์ทางสังคม ความเกี่ยวพันกับธรรมชาติที่ตนเองได้พึ่งพาในการยังชีพทั้งอาหาร ยารักษาโรค และการใช้สอยด้านต่างๆ และความเกี่ยวพันของสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่อยู่บนวิถีคิดของความเชื่อ ความศรัทธา ที่มนุษย์เองไม่สามารถควบคุมได้ แต่หากมีการต่อรองเพื่อลดความรุนแรงให้บรรเทาเบาบางลง เช่น ความเชื่อเรื่องผี เรื่องโชคชะตา เรื่องกรรม เรื่องขวัญ ฯลฯ เป็นต้น ความเชื่อความศรัทธาดังกล่าวแสดงออกให้เห็นเป็นรูปธรรมผ่านทางพิธีกรรมที่เป็นสัญลักษณ์ของความสัมพันธ์ และนำไปสู่การจัดระเบียบทางสังคมของชุมชนเพื่อให้เกิดความสมดุล ซึ่งในชุมชนชาวไทลื้อปางหัดมีวิถีคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วยดังนี้ คือ

1.1 วิถีคิด และโลกทัศน์เกี่ยวกับความเจ็บป่วย

1. ความเจ็บป่วยจากผีทำ

ผีในทัศนะของชาวไทลื้อปางหัดเป็นสิ่งที่มีอำนาจในการที่จะทำให้เกิดความรุ่มเย็นเป็นสุข ปกป้องรักษาผู้คนทั้งในระดับปัจเจก ครอบครัวและชุมชน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประเภทของผีนั้นๆ และยังมีอำนาจที่จะทำให้เกิดความเจ็บไข้ได้ป่วยเมื่อมีการลบหลู่หรือละเมิดกฎเกณฑ์ ข้อห้าม หรือทำให้ผีไม่พอใจ สำหรับผีในจักรวาลวิทยาของชาวไทลื้อปางหัดแล้วพอจะลำดับได้ดังนี้

1.1 ผีเจ้าผาค้าง เป็นผีเมือง ซึ่งหากวิเคราะห์จากชื่อแล้วผีเจ้าผาค้างเป็นการเรียกชื่อตามระบบนิเวศของชุมชนที่คั่งชุมชนบริเวณเชิงเขาที่ขึ้นคอยผาค้าง ผีเจ้าผาค้างเป็นผีดีในทัศนะของชาวไทลื้อ เพราะจะช่วยคุ้มครองครอบคลุมทั้งชุมชน ซึ่งหากมีคนในหมู่บ้านที่จะออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน

หรือไปทำงานตามเมืองใหญ่ๆ ก็จะมีการขนานกับเจ้าผาดั่งเพื่อให้ช่วยคุ้มครองให้ประสบแต่ความสุข ความโชคดี และประสบผลสำเร็จ และเมื่อกลับมายังหมู่บ้านก็จะทำพิธีเลี้ยงแก้บน ส่วนใหญ่จะนิยมแก้บนในช่วงประเพณีเทศกาลที่สำคัญของชุมชนอันได้แก่ ช่วงสงกรานต์ หรือปีใหม่ และช่วงเข้าพรรษา การแก้บนมักแก้ด้วยการदान (ทาน) ธรรม 5 ผูก และปราสาท 1 หลัง หรือไม้กัแล้วแต่ว่าบนไว้ด้วยอะไรก็ต้องมาแก้บนตามนั้น เช่น กรณีของลูกเขยพ่อเผ่าปิ่น ที่ได้ไปทำงานขายชาละเป่าที่กรุงเทพฯ ก็ได้ทำการขนานแก่เจ้าผาดั่งเพื่อให้ช่วยเหลือทั้งอาชีพ รายได้ และความปลอดภัย เป็นต้น เมื่อได้ช่วงระยะเวลาหนึ่งกลับมายังหมู่บ้านก็ได้ทำการแก้บนด้วย การเลี้ยงเหล้า ไห ไก่กู่ เป็นต้น แต่หากมีการขนานแล้วไม่เลี้ยงแก้บน ถือว่าไม่มีสัจจะ ไม่รักษาคำพูด หรือมีการลบหลู่ ผีเจ้าผาดั่งก็อาจจะทำให้เกิดความเจ็บป่วยได้ ส่วนการทำพิธีเลี้ยงผีเจ้าผาดั่งจะมีการदान ธรรมทุกปีซึ่งจะร่วมกันทั้งชุมชน

1.2 ผีเสื้อบ้านหรือผีตัวผญา (ท้าวผญา) เป็นผีอารักษ์ของหมู่บ้านที่มีการสร้างศาลไว้ใต้ต้นไม้ใหญ่กลางหมู่บ้านริมลำห้วยหลังโรงเรียน และมีการสร้างเสาหลักหรือเสาบ้านไว้ข้างสะพานริมลำห้วยกลางหมู่บ้าน เป็นสัญลักษณ์ ผีเสื้อบ้านเป็นผีดีที่จะช่วยคุ้มครองหมู่บ้าน แต่หากมีการละเมิดกฎเกณฑ์ จาริต หรือลบหลู่ ก็จะทำให้ผีเสื้อบ้านโกรธและอาจทำให้เกิดความเจ็บป่วยได้ การเลี้ยงผีเสื้อบ้านจะมีการเลี้ยงเป็นประจำทุกปีในเดือนแปดเรียกว่า“เลี้ยงปางแปด”

1.3 ผีปู่ย่า หรือผีเชื่อน และผีปะกุน ซึ่งผีปู่ย่า และผีปะกุนเป็นผีดี ที่ช่วยคุ้มครองบุคคลในครอบครัวและเครือญาติ ผีปู่ย่าหรือเรียกอีกอย่างว่าแม่ย่านั้นมีตำนานความเป็นมาคือ “สมัยก่อนตั้งแต่อดีตกาลนั้น มักจะมีการสู้รบทำสงครามกัน ระหว่างไทยกับพม่า และในกลุ่มทหารที่เดินทางไปรบกับพม่าเมื่อเดินทางกลับบ้านได้ผ่านมาพบกับกระต๊อบหลังหนึ่งก็พบว่าแม่เผ่าอายุเกือบร้อยปีอาศัยอยู่คนเดียว ลูกๆ ได้แยกย้ายกันไปหมด และในกลุ่มทหารก็ได้มีคนหนึ่งที่เกิดความสงสารแม่เผ่าที่ไม่มีคนดูแล และก็คิดว่าที่บ้านของตนเองก็ไม่มีใครเฝ้าเวลาที่ตนเองไม่อยู่ จึงได้ชวนแม่เผ่าและพามาอยู่ด้วย และต่อมาเมื่อแม่เผ่าได้เสียชีวิตลงวิญญาณก็ไม่รู้ว่าจะไปอยู่ไหน ก็เลยขอเป็นผีเฝ้าบ้านเรือนให้ จึงเป็นตำนานผีแม่ย่าที่มีการนับถือสืบมาจนถึงปัจจุบัน”

ส่วนผีปะกุนนั้นก็เป็นผีที่ชาวไทลื้อนับถือมาตั้งแต่อดีต เชื่อว่าเป็นผีบรรพบุรุษ ที่เมื่อตายไปแล้ววิญญาณก็จะมาเวียนว่ายช่วยเหลือคุ้มครองลูกหลาน ทั้งผีแม่ย่าและผีปะกุนแม้ว่าจะเป็นผีดี แต่หากมีการละเมิดจาริต ประพฤติผิดในทางที่เสื่อมเสีย หรือขาดการดูแล ไม่เช่นไหว ก็อาจสร้างความขุ่นเคือง ไม่พอใจและอาจทำให้สมาชิกในครอบครัว เครือญาติ เจ็บป่วยได้

1.4 ผีครู ปกติจะเป็นผีดีและจะมีเฉพาะครอบครัวบางครอบครัวเท่านั้น เช่น หมอพื้นบ้าน ทั้งที่เป็นปู้จารย์ และหมอพื้นบ้านที่มีความชำนาญในด้านต่างๆ ซึ่งครอบครัวที่มีการนับถือผีครูก็จะมี การสร้างหิ้งผีไว้เหนือหัวในบริเวณห้องนอน ผีครูเป็นผีที่หมอพื้นบ้านจะอัญเชิญมาช่วยในการ

ประกอบพิธีกรรมต่างๆในการรักษาพยาบาลพื้นบ้าน แต่เมื่อใดที่มีการลบลู่ หรือไม่ได้บอกกล่าว หรือเช่นไหว้ ผีครูก็อาจจะโกรธและทำให้เกิดความเจ็บป่วยได้ โดยที่ความเจ็บป่วยนั้นส่วนใหญ่จะเกิดกับผู้เกี่ยวข้องกับใกล้ชิดกับหมอพื้นบ้าน เช่น กรณีหลานของพ่อเฒ่าโค้ว หักถลอก ที่พ่อแม่ของหลานพามาเยี่ยมพ่อเฒ่าโค้ว และได้นำหลานไปนอนที่นอนในห้องของพ่อเฒ่าโค้วที่มีหิ้งผีครูอยู่ โดยไม่ได้บอกกล่าวให้ผีทราบ เมื่อตื่นขึ้นมาหลานจึงมีอาการป่วยไข้ ร้องไห้แงไม่หยุด ซึ่งก็หาวิธีการหลายอย่างในการบำบัดแต่ก็ไม่เป็นผล พ่อเฒ่าโค้วจึงทำพิธีอุเมือ จึงได้ทราบว่าความเจ็บป่วยดังกล่าวเกิดจากความไม่พอใจของผีครูที่ไม่ได้บอกกล่าว จึงได้นำขันธดอกไม้ ธูป เทียน ไปขอขมาบอกกล่าว หลานก็หายจากอาการเจ็บป่วย

1.5 ผีย่า ผีโป่ง ผีโบกวงษ์ป่า ส่วนใหญ่แล้วผีย่า ผีโป่งจะอาศัยอยู่บริเวณที่มีหนองน้ำ เจาะและ เมื่อมีคนเข้าไปปรบกววยยังบริเวณที่อาศัยอยู่ก็จะทำให้เจ็บป่วย ส่วนใหญ่จะมีอาการเจ็บป่วยบริเวณหัวเข่า แขนงขา ที่ปวด บวม เดินไม่สะดวก การวินิจฉัยก็รู้ได้จากการดูเมือ และวิธีการรักษาต้องใช้คาถาอาคมเป่าเซ็ด เป็นต้น

1.6 ผีจุ่มโปก ผีโบกควาย ผีจุ่มโปก (ผีมอมปลวก) เป็นผีที่อาศัยอยู่บริเวณจอมปลวกใหญ่ๆ ตามป่า ตามไร่ ส่วนผีโบกควาย (ผีปลักควาย) เป็นผีที่อาศัยอยู่บริเวณปลักควายริมลำน้ำลำห้วยต่างๆ ในป่า ซึ่งในอดีตการเลี้ยงควายมักจะเป็นการเลี้ยงแบบปล่อยอิสระ เมื่อมีการตามหาควายก็อาจจะไปพบกับผีโบกควายตกและทำให้เจ็บป่วยไม่สบาย เพราะผียากกินเครื่องเช่น เป็นต้น หรืออาจมีการลบลู่ มีการทำกิจกรรมบางอย่างโดยไม่บอกกล่าวไม่ขออนุญาต ผีก็อาจขุ่นเคืองและทำให้ เจ็บป่วยได้

1.7 ผีป่า และผีตามอย ผีป่าส่วนใหญ่จะอยู่ในป่าและมักจะเป็นผีร้าย (ผีฮ้าย) สมัยก่อนมักจะไม่ค่อยเข้าไปในป่าที่ลึกเพราะว่ากลัวผีจะทำร้าย ผีป่ามีทั้งผีต้นไม้ใหญ่ ผีโป๊กกะโหล่ง ผีค่องกอย ที่ผู้เฒ่าผู้แก่มักจะเล่าให้ลูกหลานเป็นตำนานของผีป่าผีค่องกอยที่แฝงด้วยคติสอนใจเกี่ยวกับความเห็นแก่ตัว หลงตัวเอง และการขาดความเอื้อเฟื้อต่อผู้อื่นผลสุดท้ายก็ต้องพ่ายแพ้แก่ความหลงตัวเอง ว่า "สมัยก่อนนั้นมีตุ้เจ้า (พระ) อยู่ 7 คน ได้ไปร่ำเรียนคาถาอาคมมาและได้เดินทางผ่านกลางป่า และมีพ่อเฒ่าคนหนึ่งเดินทางมาพบและขออาศัยร่วมทางมาด้วยเมื่อมาถึงกลางทางในป่าก็ค่ำมืดลงพอดี ตุ้เจ้าทั้ง 7 คนจึงบอกพ่อเฒ่าว่า ให้ไปนอนต่างหากเพราะพวกตนนั้นเป็นคนที่ผ่านการร่ำเรียนมีความรู้ พ่อเฒ่าจึงไปนอนใต้ต้นไม้ใหญ่ ส่วนตุ้เจ้าทั้ง 7 คนจึงได้ร่ำเรียนคาถาอาคมที่ได้ร่ำเรียนมาเป็นค่ายธนูอาคม 7 ชั้น เพื่อป้องกันผีร้ายมาทำร้ายพวกตน เมื่อเริ่มเข้าสู่กลางดึกผีป่า ผีโป๊กกะโหล่งก็มาหลอกลอนแต่ไม่สามารถทำอะไรได้เพราะมีธนูอาคมกั้นอยู่ ผีป่าอื่นๆก็ได้พากันมาตะโกนบอกกันเป็นทอดๆว่ามีจัน (เนื้อ) มาไปเอาจันกันเถอะ ผีนางไม้ที่พ่อเฒ่านอนอยู่ใต้ต้นไม้ก็ตะโกนบอกว่าไปกันเถอะมีพี่น้องมานอนบ้านไม่มีใครดูแล ถ้าได้จันมาก็เอามาแบ่งบ้าง จนถึงเวลาประมาณตี 2 ตี

3 ผีกองกอยหรือแม่เฒ่าหัวห้วยและผีป่าอื่นก็มานั่งปรึกษากันเพื่อใช้อุบายหลอกผีเจ้า จึงพาแปลงกายเป็นไก่ขันตีปีกเสียงดัง ฝ่ายผีเจ้าทั้ง 7 คนก็หลงกลคิดว่าสว่างแล้วต้องรีบเดินทางจึงพากันรีบหนีหนี รนุอาคม ผีป่าทั้งหลายเมื่ออุบายของพวกตนประสบ ความสำเร็จจึงพากันแปลงกายเป็นเสือมาคาบเอาผีเจ้าทั้ง 7 คนไปกินเป็นอาหาร”

ส่วนผีตามอยมักจะเป็นผีร้าย (ผีฮ้าย) ที่จะอยู่ตามป่า หากมีคนเข้าไปในป่าแล้วถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ไม่บอกกล่าว หรือมีการเปลอนอนหลับใต้ต้นไม้ในป่า ก็อาจถูกผีตามอยทำร้ายเข้าสิง บางทีก็ถูกง่วนผีสารผี เพราะไปหากินในป่า เช่นเดียวกับที่คนเราก็มีการทำกับดักสัตว์หรือแร้ว ผีก็มีการกับดักคนในลักษณะเดียวกัน ผู้ที่ถูกผีทำดังกล่าวเรียกว่า “ถูกฮ่าวผี” ทำให้มีอาการสลิ้มสลิ้อ กลางคืนไม่หลับไม่นอน ง่วงหงาวหาวนอนตอนกลางวัน ผิวซิดเหลือง ตาเหลือง ตาเขี้ยว เหม่อลอย ลิ่นเป็นฝ้าขาว ถ้ามีผู้ป่วยที่ถูกผีทำร้ายแบบนี้ 10 คน ก็จะ สามารถรักษาหายได้ 8 - 9 คน การรักษาต้องใช้คาถาอาคมและการรดน้ำมนต์

1.8 ผีกะ เป็นผีร้ายที่มีการสืบเชื้อสายหรือเลี้ยง โดยจะใส่ไว้ในหม้อปิดฝาไว้ในครัวหรือทิ้งไฟ บรรพบุรุษครอบครัวใดที่เลี้ยงผีกะ เมื่อตายไปลูกหลานก็จะสืบทอดเชื้อผีกะต่อ ผีกะมีตำนานมาว่า “เดิมทีนั้นผีกะเป็นผีที่ซื้อขายมาจากพวกเงี้ยวพวกป่อง การเลี้ยงผีกะจะทำให้ผู้เลี้ยงนั้นทำมาค้าขายคล่อง มีเสน่ห์ โดยเฉพาะผู้หญิงสาวแล้ว ตอนกลางคืนจะมีความสวยงามทำให้หนุ่มที่มาเที่ยวหาหลงใหลเพราะยิ่งดึกก็ยิ่งสวยงามมากยิ่งขึ้น” ปกติแล้วผีกะจะเป็นผีร้ายที่มากอยทำร้ายคนอื่นก็ต่อเมื่อเจ้าของเลี้ยงดูไม่อุ้มจึงออกเที่ยวหาอาหารการกินต้องไปเข้าสิงผู้อื่น หรืออาจมีความขัดแย้งระหว่างบุคคลในชุมชนที่อาจมีปากมีเสียงทะเลาะเบาะแว้งกันกับผู้ที่เลี้ยงผีกะ หรือผีกะอยากมาเที่ยวมาแอ้วหาคนไหนคนนั้นก็เจ็บป่วย ซึ่งอาการที่ถูกผีกะทำร้ายก็จะมีได้หลายอย่าง เช่น ไข้เจ็บท้อง สลิ้มสลิ้อ เป็นต้น

1.9 ผีกุ่ม (ผีคนตายโหง) เป็นผีคนที่ตายไม่ดี เช่น ตายถูกยิง ตายจากอุบัติเหตุ เป็นต้น ผีเหล่านี้ก็จะไปทำร้ายที่จะคอยมาทักคนที่บังเอิญเดินผ่านไปในพื้นที่นั้น หรือไปทำกิจกรรมบางอย่างที่ผีไม่พอใจจึงแสดงอำนาจทำให้เจ็บป่วย เช่น กรณีผู้ป่วยรายหนึ่ง ที่เข้าไปหาผักริมหัวห้วยหลังโรงเรียน เมื่อกลับมาบ้านเกิดไม่สบาย ไปรักษาที่โรงพยาบาลแล้วอาการไม่ดีขึ้น จึงไปหาหมอพื้นบ้านดูเมื่อให้ เมื่อหมอเมื่อทำพิธีแล้วพบว่าถูกผีกุ่มคำย (ผีคนตาย) ทำให้ไม่สบายผีคนนั้นเป็นผีทหารที่ถูกยิงเสียชีวิตเมื่อครั้งต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ในยุคนั้น การแก้ไขต้องเช่น ไหว้ อาหารของควาวของหวาน เมื่อทำพิธีเช่น ไหว้ผู้ป่วยรายนั้นก็หายจากความเจ็บป่วย

2. ความเจ็บป่วยที่เกิดจากพ่อเกิดแม่เกิด (ปู่แฉนย่าแฉน)

ความเจ็บป่วยที่เกิดจากพ่อเกิดแม่เกิดของชาวไทลื้อนั้นคล้ายคลึงกับความเชื่อของคนเมือง (ไทยวน) ในล้านนาทั่วไป ความเจ็บป่วยที่เกิดจากพ่อเกิดแม่เกิดนั้นส่วนมากจะเกิดกับเด็ก โดยเฉพาะเด็กทารก แต่ผู้ใหญ่ก็อาจจะเจ็บป่วยอันมาจากการผิคนัยกับพ่อเกิดแม่เกิดได้ ความเชื่อดังกล่าวสืบเนื่องมาจากว่า พ่อเกิดแม่เกิดหรือปู่แฉนย่าแฉนที่เป็นเทวดาอยู่บนฟ้าเป็นผู้ที่เป็นผู้ที่ให้กำเนิดมนุษย์ส่งวิญญาณมาเกิดยังโลกมนุษย์ บุคคลใดที่มีร่างกายครบถ้วนสมบูรณ์หน้าตาสวยงาม เชื่อว่าเป็นเพราะปู่แฉนย่าแฉนตั้งใจปั้นแต่งเป็นอย่างดี ส่วนผู้ที่เกิดมาไม่สวยไม่งาม มีร่างกายพิกลพิการเป็นเพราะแฉนไม่รัก ไม่ตั้งใจปั้น (อานันท์ กระจุกพันธ์ และฉลาดชาย รมิดานนท์, 2533) พ่อแฉนวงศ์ สิ่งนี้แล้วแล้วเด็กทารกที่เกิดมามีรอยปานที่ก้นเป็นเพราะแฉน โภครจึงตีกันด้วยฝ่ามือ เด็กที่มีรอยปานที่ก้นจะเลี้ยงดูง่าย เพราะเชื่อว่าแฉนไม่รัก ไม่เอากลับคืนไปไม่เหมือนกับเด็กที่ไม่มีรอยปานที่ต้องเลี้ยงดูยากและเสียชีวิตได้ง่าย เพราะแฉนรักจึงไม่เขินตีและพยายามเอากลับคืนไป ส่วนในกรณีผู้ใหญ่เป็นเพราะเมื่อแฉนได้ส่งมาเกิดนั้น ได้สัญญากับปู่แฉนย่าแฉนเมื่อถึงเวลาหนึ่ง จะต้องส่งเครื่องเช่นสังเวทไปให้ ซึ่งหมอพื้นบ้านจะมีบิณฑบาตหรือตำราทางโหราศาสตร์เกี่ยวกับวัน เดือน ปีเกิดว่าปีไหน อายุเท่าไรที่ต้องมีการส่งเครื่องเช่นไปให้แฉน การทวงถามโดยทำให้เจ็บป่วยนั้นถือเป็นการลงโทษ เป็นการเตือนให้ทราบว่าจะถึงเวลาที่ให้สัญญาไว้กับแฉนเมื่อถึงอายุเท่าไรแล้วจะส่งเครื่องสังเวทไปให้ ซึ่งเวลานบนฟ้าของแฉนนั้น 1 ปีบนฟ้าเท่ากับ 50 ปีเมืองมนุษย์

3. ความเจ็บป่วยเกิดจากการเสียขวัญ

ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องขวัญของชาวไทลื้อนั้น เชื่อว่าขวัญเป็นแก่นหรือสารัตถะของชีวิตที่ไม่ได้มีเฉพาะในมนุษย์แต่สิ่งมีชีวิตทั้งหลายต่างก็มีขวัญ สัตว์และพืชต่างก็มีขวัญ การสูญเสียขวัญ และการสูญเสียขวัญซ้ำหลังเสร็จสิ้นฤดูกาลเก็บเกี่ยวในอดีต เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อดังกล่าว ส่วนในมนุษย์นั้นชาวไทลื้อเชื่อว่าขวัญของมนุษย์ทั้งหมดมีอยู่ 32 ขวัญ ที่คล้ายคลึงกับชาวไทยวน หรือคนเมือง ขวัญของมนุษย์จะอยู่ตามส่วนต่างๆ ของร่างกาย ความเชื่อเรื่องขวัญยังเชื่อมโยงวิญญาณของคนตายที่เป็นเครือญาติ ที่เชื่อว่าเมื่อกลับมาเกิดใหม่ ก็จะมีการผูกขวัญให้กับเด็กเพื่อให้ขวัญอยู่กับเจ้าของ ความเจ็บป่วยของคนจะเกิดขึ้นเมื่อขวัญได้ออกไปจากร่างกาย เช่น ไปยังสถานที่ที่มีผีร้ายและถูกผีจับขวัญเอาไว้ หรือเกิดอุบัติเหตุ เกิดตกใจ ขวัญก็จะออกจากร่างกายทำให้เกิดความเจ็บป่วย ซึ่งหากเป็นการตกอกตกใจเล็กน้อย เช่น เด็กวิ่งหกล้ม ผู้ใหญ่ก็มักจะใช้มือลูบหัวเบาๆ และมักจะกล่าวคำว่า “ขวัญเอ๋ยขวัญมา มาอยู่กับเจ้ากับจ้อง” บางรายเด็กที่ร้องไห้เองแฉนก็มักจะมีการใช้ด้ายให้ผู้แฉนผู้แฉนมัดมือผูกขวัญให้ แต่หากเจ็บป่วยมาก หรือประสบอุบัติเหตุ หรือสาเหตุ

มาจากผีก็จะทำพิธีแก้ทางผีก่อน จากนั้นก็จะทำพิธีสู่ขวัญ (เฮียกขวัญ) ที่จะต้องอาศัยผู้ชำนาญซึ่งก็คือปุจารย์หรือหมอพื้นบ้านเป็นผู้ทำพิธีให้

4.ความเจ็บป่วยเกิดจากดวงชะตา โชคเคราะห์

ความเจ็บป่วยที่เกิดจากดวงชะตา (จะตา) นั้นเชื่อว่ามนุษย์เราทุกคนมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กับอิทธิพลของดวงดาวในจักรวาล การเจ็บป่วยเกิดจากดวงดาวเรือนเกิดนั้นเคลื่อนมาอยู่ยังบริเวณที่ไม่ดี ทำให้เจ้าชะตาคตก เกิดความเจ็บป่วยและอาจจะเกิดภัยพิบัติกับเจ้าเรือนชะตา จะทราบได้จากการให้หมอมือเมื่อที่มีปัสสาวะทำนายให้ การแก้ไขก็โดยการส่งเคราะห์ ส่งสะตวง หรือตัวพิ้งตัวชน (ตัวปิ้งตัวจน) เพื่อให้หายจากความเจ็บป่วย

5.ความเจ็บป่วยเกิดจากกรรมเก่า (เก่าเก่า)

ความเจ็บป่วยที่เกิดจากกรรมเก่านั้น ชาวไทลื้อเชื่อว่าทุกคนที่เกิดมาล้วนแต่มีอดีตตั้งแต่ชาติก่อนที่ตนเองอาจจะเคยได้ทำในสิ่งเลวร้ายไว้ เมื่อเกิดมาในชาตินี้ หากล้มป่วยไม่สบาย หากทำการบำบัดรักษาทั้งการแพทย์แผนใหม่และการแพทย์พื้นบ้านแล้วอาการไม่ดีขึ้น และมีอาการทรุดลงและตายไป ชาวไทลื้อก็มักจะเชื่อว่าทำบุญทำกรรมมาแต่เดิม ความเชื่อเกี่ยวกับความเจ็บป่วยดังกล่าวสะท้อนให้เห็นอิทธิพลของพุทธศาสนาที่เป็นอุดมการณ์ฝังแน่นในจิตใจของชาวไทลื้อ ความเจ็บไข้ได้ป่วยร้ายที่สุดแล้วก็นิมนต์พระมาทำบุญ หรือกรรมของมนุษย์ที่ถูกกำหนดไว้ในชาติก่อนของตนเอง ขึ้นอยู่กับตนเองได้ทำกรรมอะไรไว้

6.ความเจ็บป่วยเกิดจากความไม่สมดุลของธาตุร่างกาย

ความเจ็บป่วยที่เกิดจากความไม่สมดุลของธาตุนั้นมีพื้นฐานจากวิถีคิดที่ว่าร่างกายของคนเรานั้นประกอบไปด้วยธาตุ 4 ธาตุ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ ความเจ็บป่วยจะเกิดขึ้นเมื่อธาตุใดธาตุหนึ่งหย่อนหรือมากเกินไปก็จะไปทำให้ร่างกายเสียสมดุล ความเจ็บป่วยวิธีนี้จะยึดเอาร่างกายเป็นจุดวิเคราะห์หาข้อบกพร่องของระบบร่างกาย เช่น อาการลมพิษเดือนของผู้หญิงหลังคลอด เป็นกั้วๆเม่าๆ เป็นคั่งเป็นผอม ลมบ่เฮ็งคุดชนิดต่างๆ เป็นต้น นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ อาหาร เพศ วัย ก็อาจจะทำให้ธาตุร่างกายไม่สมดุลนำไปสู่ความเจ็บป่วย การวิเคราะห์ปัญหาความเจ็บป่วยวิธีนี้จึงเป็นการพยายามค้นหาปัจจัยตัวกำหนดที่แท้จริงและที่เกี่ยวข้องมากที่สุด

1.2 วิธีการตีความหรือการวินิจฉัยความเจ็บป่วย

การตีความหรือการวินิจฉัยโรคพื้นบ้านของชาวไทลื้อนั้นมีความหลากหลายของวิธีการในการตีความ การตีความเกี่ยวกับความเจ็บป่วยมักมิได้จำกัดอยู่กับผู้ใดผู้หนึ่ง เมื่อสมาชิกในครอบครัวเจ็บป่วย เครือญาติทั้งปู่ ย่า ตายาย ลุงป้า น้าอา ก็จะมาเยี่ยมให้กำลังใจช่วยกันวิเคราะห์หาสาเหตุความเจ็บป่วยและแนะนำวิธีการรักษาพยาบาลที่หลากหลายเพื่อหาข้อสรุปในการรักษาพยาบาล หากไปรักษาวิธีดังกล่าวแล้วแต่ไม่หายก็มักจะมาหาหมอพื้นบ้าน หมอพื้นบ้านจะเป็นบุคคลพิเศษที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือและมักจะมาขอความช่วยเหลือเมื่อยามเจ็บป่วย การตีความเกี่ยวกับความเจ็บป่วยมักจะมีการประกอบพิธีกรรมที่เป็นสัญลักษณ์สื่อพลังอำนาจที่เหนือกว่าบุคคลธรรมดาทั่วไปของหมอพื้นบ้าน มีพิธีกรรมการเสี่ยงทายหาสาเหตุความเจ็บป่วย วิธีการวิเคราะห์และวิธีการที่จะบำบัดความเจ็บป่วย ดังนี้ คือ

1. การเสี่ยงทายด้วยเทียน การเสี่ยงทายด้วยเทียนเป็นวิธีหนึ่งของการสืบค้นหาสาเหตุของความเจ็บไข้ได้ป่วยรวมทั้งยังสามารถทำนายหรือพยากรณ์เกี่ยวกับเหตุการณ์ต่างๆ ในชีวิตประจำวัน ล่วงหน้า ซึ่งในชุมชนไทลื้อปางหัดก็ต้องยกให้พ่อเฒ่าปิ่น แสงศรีจันทร์ หมอยาพื้นบ้าน และพ่อเฒ่าเงิน แสงงาม ปู่จารย์ ที่เป็นผู้ชำนาญการของชุมชน หากในชุมชนมีผู้ที่ได้รับความเจ็บป่วย ก็จะมีการนำดอกไม้ ข้าวสาร และเทียน 8 เล่ม ใส่จานหรือที่เรียกว่าขันธ มาหาพ่อเฒ่าปิ่น แสงศรีจันทร์ หมอยาพื้นบ้าน หรือพ่อเฒ่าเงิน แสงงาม ปู่จารย์ เพื่อทำพิธีให้ ซึ่งการที่จะไปให้ใครเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมให้ นั้นขึ้นอยู่กับความสะดวก เวลา และความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของเครือญาติกับหมอพื้นบ้าน หรือปู่จารย์ เช่น มีบ้านเรือนใกล้เคียงกัน มีความเป็นเครือญาติกัน เป็นต้น พิธีกรรมการเสี่ยงทายด้วยเทียนจะเริ่มต้นด้วยการที่หมอพื้นบ้านหรือปู่จารย์ท่องคาถาและเป่าคาถาลงใส่จานขันธ จากนั้นจะเหวี่ยงขันธลงบนพื้น การกระจายของดอกไม้ และเทียนจะนำไปสู่คำทำนายโดยการสังเกตตามรูปเทียนที่ปรากฏขึ้น เช่น

 หากเทียนมีรูปเป็นสามเหลี่ยม หมายความว่า ผู้ป่วยคนนั้นมีอาการหนักเกินที่จะรักษาได้ เทียนจึงปรากฏเป็นรูปหอคี หรือคล้ายกับรูปเข้าโรงศพแล้ว

 หากเทียนเป็นรูปไขว้กัน หมายความว่า มีการ “ผิดฉิ่ง ผิดจาย” คือมีการละเมิดของผู้หญิงและผู้ชายในทางที่เสื่อมเสียทางเพศ ถือว่าผิดผีใหญ่ เพราะเอาผู้ชายต่างปะกุ้น (ผู้ชายต่างสกุลหรือต่างผี) ไปเข้าห้อง

 หากเทียนไปตกไกลห่างจากกลุ่มและมีดอกไม้ปักกลุ่มอยู่ หมายความว่า คนป่วยมีอาการหนัก แต่ก็พอที่จะรักษาได้

การเลี้ยงทนายด้วยขันธเทียน ยังมีคำทำนายที่ปลื้มย่อยลงไปอีกหลายอย่างที่ไม่ได้มีเฉพาะกับความเจ็บป่วยแต่ยังมีการวิเคราะห์ถึงเหตุที่จะป้องกัน ได้ล่วงหน้าอนาคตของบุคคล เช่น การห้ามคบกับบุคคลที่มีบุคลิกลักษณะบางประเภทที่อาจจะนำภัยอันตรายมาสู่ เป็นต้น

2.การทำนายด้วยผีโป๊กกะโหล่ง ผู้ชำนาญการเกี่ยวกับการทำพิธีกรรมดังกล่าวได้แก่ พ่อเฒ่าปิ่น แสงศรีจันทร์ ซึ่งองค์ความรู้ดังกล่าวได้รับการถ่ายทอดมาจากพ่ออู๋ม่อน (ปู่) ซึ่งพ่ออู๋ม่อนได้ไปทำมาค้าขายที่เมืองม่าน (พม่า) และได้เรียนเกี่ยวกับพิธีกรรมการทำนายผีโป๊กกะโหล่ง จากนั้นพ่อเฒ่าปิ่น ก็ได้สืบทอดมา การทำพิธีจะเริ่มต้นด้วยการที่ญาติผู้ป่วยนำดอกไม้ หมาก พลุเทียน และข้าวสาร มาหาโคที่ค้องไม่บอกให้ผู้ป่วยรู้ตัวหรือได้ยินเพราะว่าผีที่สิงหรือทำร้ายผู้ป่วยอยู่จะรู้เมื่อมาทำนายจะทำให้ผลไม่แน่นอนเพราะผีตนนั้นจะมารบกวนโดยเข้าไปสิงในกะโหล่ง(กะลามะพร้าว) แทนผีโป๊กกะโหล่ง

เมื่อพ่อเฒ่าปิ่นได้เตรียมอุปกรณ์อันได้แก่กะโหล่ง (กะลามะพร้าว) และแผ่นไม้กระดานหรือไม้แป้นยาวพอประมาณ จากนั้นจะเริ่มท่องคาถาเรียกผีโป๊กกะโหล่งว่า “ โอ้มเกวีนๆ นะ หลุ่มจิลล่อ กะหล่อกลล่อ จิลล่อแล่ กะยานแฮ ” ท่องสามจบจึงเป่าลงบนสรวยดอกไม้ที่ญาติผู้ป่วยเตรียมมาแล้วอวางบนพื้นจากนั้นใช้กะลามะพร้าวที่เตรียมไว้ครอบลงไปพร้อมกับกล่าวคำเชิญผีโป๊กกะโหล่งให้เข้ามาอยู่ข้างในว่า “ ปีสโนครูบาอาจารย์ที่ได้สืบได้เรียนมา โป๊กกะโหล่งอยู่ดีสระไหน หนไหน ก็ของงเริ่มมาฟังดั่งยามเดี๋ยวนีเอะ ได้มีเจ้าเสื้อเจ้าผ้า เจ้าจะตาอายุคนนี้เจ็บป่วยไข้หรือมีผีสาธมายะมาสร้างก่าขอฮื้อ โป๊กกะโหล่งนี้มาจี้จ้องจี้ตางบอกหนบอกตางฮื้อ จะกินจะตานอะ หยังกี่ขอฮื้อ โป๊กกะโหล่งบอกมา ” (ปีสโนครูบาอาจารย์ที่ได้สืบได้เรียนมา โป๊กกะโหล่งอยู่ที่ไหน หนไหน ก็ของงมาฟังเดี๋ยวนีเอะ ได้มีเจ้าของเสื้อผ้า เจ้าของชะตาอายุคนนี้เจ็บป่วยไข้หรือมีผีสาธมาทำให้เจ็บป่วยก็ขอให้โป๊กกะโหล่งช่วยมาบอกให้ทราบด้วย จะกินจะตานอะ ไรก็ขอให้โป๊กกะโหล่งบอกมา) จากนั้นใช้ไม้แผ่นวางลงบนกะลาและให้ญาติผู้ป่วยขึ้นไปนั่งของๆ บนไม้แผ่นแล้วจึงเริ่มตั้งคำถามหาสาเหตุของความเจ็บป่วย เช่น หากถามว่ามีผีตนไหนทำให้ผู้ป่วยไม่สบาย โดยเรียกชื่อผีตนนั้น หากว่าใช่ก็ขอให้หมูน ซึ่งหากเป็นผีที่ทำให้เจ็บป่วยจริงแผ่นไม้ที่มีตนนั่งอยู่ก็จะหมุนตามคำสั่ง ได้ทั้งซ้ายและขวา

3.การทำนายเมื่อปะไหนถามฮั้น การทำนายเมื่อปะไหนถามฮั้น (พบที่ไหนถามที่นั่น) ส่วนใหญ่จะใช้ทำนายเกี่ยวกับของหาย ทั้งของที่มีวิญญาณและของไม่มีวิญญาณ รวมทั้งการถามสาเหตุเกี่ยวกับความเจ็บป่วย สำหรับพิธีกรรมนี้ก็มักพ่อเฒ่าปิ่น แสงศรีจันทร์ ที่มีความชำนาญของชุมชน พิธีจะเริ่มโดยที่บุคคลที่มีปัญหานำสรวยดอกไม้ ธูปเทียน มหา พ่อเฒ่าปิ่น คำพูดที่บุคคลดังกล่าวพูดออกมาเกี่ยวกับปัญหาที่ตนเองต้องการคำตอบจะเป็นคำตอบที่พ่อเฒ่าปิ่น ใช้วิเคราะห์และทำนายตามตำราที่ตนเองได้เรียนมา เช่น หากนับคำพูดที่ผู้มาถามเมื่อนับได้สิบคำ ก็จะนำคำทั้งสิบมานับ

ตามคำทำนายดังนี้ “เปลະ คาละ อกันตระ” จนหมดคำพูดทั้งสิบคำ และคำพูดสุดท้ายตกตรงกับคำใดก็จะนำมาทำนายโดยมีการนับตามวันตั้งแต่จันทร์ถึงอาทิตย์ว่าคำสุดท้ายนั้นตรงตรงกับวันไหน ก็จะหายไปตามวันนั้นๆ ซึ่งการทำนายจะมีการกำหนดตามทิศทั้งแปด คือ พระพุทธรูป พระธรรม สังคหะ ครอบอาจารย์ บิครมารดา ผีปะกุน ขวัญ ตรงกับคำไหนก็จะนำทั้งหมดมาประกอบเป็นคำทำนายที่มีรายละเอียดปลีกย่อยที่เรียกว่า ผอย มากมาย เช่น หากตกตรงคำว่า เปลະ หมายความว่าของมีวิญญาณจะไม่ได้คืน ของมีวิญญาณได้แก่ สัตว์เลี้ยงต่างๆ ที่หายไป เป็นต้น หรือตกตรงคำว่า คาละ และนับไปตรงกับวันศุกร์ (ศุกร์ขบ้าย สุกข์พ้อมไค้ตัวดี) ก็อาจหมายถึง ผู้ที่เจ็บป่วยขวัญไม่อยู่กับเจ้าของ หรือมีการบนบานผีปะกุน แม่เจ้าธรณี หรือผีป่าไว้แล้วไม่แก้บนเช่นไหว้ เป็นต้น หากตกตรงคำว่า อกันตระ หมายความว่าของที่มีวิญญาณหายไปจะได้กลับคืนมา ดังเก่า ดังกรณีพระเวทสันดรที่ทำทนายเจ้ากัญหาซาลีให้กับพรหมณ์เฒ่า แต่สุดท้ายก็ได้กลับคืนมาเมื่อพญา สันตระ พระบิดาได้ไถ่ถอนหลานทั้งสองคืนมา เป็นต้น

4.การทำนายเมื่อวาไม้สัจจะ การทำนายเมื่อวาไม้สัจจะ เป็นการถือสัจจะรักษาคำพูดระหว่างผีกับคน ส่วนใหญ่จะเป็นการสอบถามหาสาเหตุความเจ็บป่วยที่เกิดจากผีทำ และหลังจากมีการเลี้ยงเช่นไหว้ก็จะมีการวาไม้เพื่อถามว่ามารับเครื่องเช่นแล้วหรือยัง ผู้ที่มีความชำนาญด้านนี้ก็มีพ่อเฒ่าใหม่คา ลือชา อุปรณ์ก็ประกอบด้วยไม้ไผ่ตัดยาวขนาด 1 วา มีจันทร์ ดอกไม้ เทียน ข้าวสาร การถามเมื่อจะมีคาถาก้าวกำกับ และจะมีการถามเมื่อสามครั้ง ซึ่งหากตรงกับผีคนไหนทำให้เจ็บป่วยก็จะมีกรอธิษฐานให้ไม้ยาวมากกว่าเดิม ถ้าไม้ยาวก็แสดงว่าใช่ ทำทั้งหมดถ้าตรงสามครั้งก็เป็นอันแน่นอนว่าถูกผีคนนั้นทำร้าย ก็จะมีการถามต่อถึงเครื่องเช่นที่อยากจะกินเพื่อแลกกับให้หายจากความเจ็บป่วย

5.การทำนายเมื่อหักดอกและการตีไม้ การทำนายเมื่อหักดอกและการตีไม้นั้นก็จะเป็นการทำนายทายทักเกี่ยวกับความเจ็บป่วยที่เกิดจากผีทำ ผู้ที่ชำนาญด้านนี้ก็มีพ่อเฒ่าโค้ว หักดอกของหากใช้ดอกก็จะมีกรนับตามจำนวนว่าเป็นคู่หรือคี่ ซึ่งหากตรงกับจิตที่อธิษฐานสามรอบก็ถือว่าใช่ หากไม่ตรงก็ถือว่าไม่ใช่ เช่นเดียวกันกับการตีไม้เพียงแต่เปลี่ยนจากคอกมาเป็น การตัดไม้ขนาดหนึ่งตีไม้ใช้แทน การตีไม้ก็ทำในลักษณะเดียวกันกับการวาไม้สัจจะแต่ต่างกันที่บุคคล และคาถาที่ใช้กำกับ

6.การทำนายเมื่อตีตัวเลข การทำนายเมื่อแบบตีตัวเลขนั้น ก็จะเป็นการทำนายเกี่ยวกับความเจ็บป่วยที่เกิดจากผีทำ ผู้ที่ชำนาญก็มีพ่อเฒ่าโค้ว การทำนายจะประกอบด้วยอุปกรณ์ กระดานไม้ ถ่านหรือชอล์ก และจันทร์ดอกไม้ เทียน หมาก พลุ ข้าวสาร ข้าวเปลือก ก็จะมีการขีดตารางแปดทิศ และก็จะทำนายโดยการนับเลขว่าไปตกตรงช่องใดก็จะทำนายไปตามนั้น

7. **การทำนายเมื่อลงมือหนึ่ง** การทำนายลงมือหนึ่งทำได้สองวิธีคือ การลงนางคำหรือ ย่ามมือหนึ่ง และอีกวิธีหนึ่งคือการแกว่งขวัญข้าว วิธีแรกนั้นไม่ได้เป็นการทำนายเมื่อเฉพาะความเจ็บป่วยแต่ยังสามารถทำนายหาของที่หายได้อีกด้วย การลงย่ามมือหนึ่งก็มีแม่เฒ่าอินที่เป็นผู้ชำนาญอุปกรณ์จะใช้ไหข้าวที่ไฉนอยู่ปัจจุบันนำมาใส่เสื่อและเอาไม้มาผูกมัดทำเป็นแขนทั้งสองข้าง และจะมีผู้ช่วยคอยจับอยู่อีกด้านหนึ่งซึ่งต้องเป็นผู้หญิงที่ขวัญอ่อนเท่านั้น คนที่ขวัญแข็งย่ามมือหนึ่งก็จะไม่ยอมมาลง ส่วนการแกว่งขวัญข้าวนั้นก็อาศัยย่ามมือหนึ่งเหมือนกันแต่ใช้วิธีการต่างกัน ผู้ที่ชำนาญก็มีใหม่แสง แสงงาม ลูกเขยพ่อเฒ่าปิ่น จะใช้มือหนึ่งคั้งบนเตาไว้ จากนั้นใช้ด้ายยาวขนาดหนึ่งศอกปลายด้านหนึ่งผูกข้าวเหนียวที่ป็นเป็นก้อนไว้ปลายอีกด้านหนึ่งจับไว้เหนือพื้นข้างๆมือหนึ่งมีคากำกับ ทั้งสองวิธีเมื่อมีการถามเมื่อหากไฉนที่ทำทำให้เจ็บป่วยมือหนึ่งก็จะโยกไหวได้ทั้งช้าและเร็วตามผู้ที่ป็นถือบอก ส่วนการแกว่งขวัญข้าวก็เช่นเดียวกันเมื่อจับปลายเชือกหรือด้ายไว้เฉยๆ และถามคำทำนายหากไฉนที่ทำทำให้เจ็บป่วยข้าวที่ผูกแขวนอยู่ก็จะแกว่งไปมา

8. **การทำนายเมื่อขึ้นขันธุ์** การทำนายเมื่อขึ้นขันธุ์เป็นวิธีการหาสาเหตุความเจ็บป่วยที่ผู้ป่วยอาจจะมีอาการหนัก ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นสาเหตุจากผีทำ ปกติจะไม่ค่อยทำกัน หากไม่จำเป็นจริงๆ ผู้ที่มีความชำนาญในการทำพิธีก็มีพ่อเฒ่าโค้ว หัดถกอง ที่มีวิธีการ โดยการใช้ขามหรือ กาละมังใส่่น้ำ จากนั้นนำผ้าขาวมาคลุมไว้ นำขันธุ์คั้งที่ประกอบด้วย เงิน 32 บาท อ้าขาวอ้าแดง (ผ้าขาวผ้าแดง) เงินบาทเฟื้อง เลียนหมาก ข้าวเปลือก ข้าวสาร เทียนใหญ่ 2 เล่ม เทียนเล็ก 5 คู่ จากนั้นก็นำมาขึ้นครุมีคากำกับ นั้งสมาธิเสีย (เรียก) เมื่อเสร็จจากการสวดภาณาก็เปิดผ้าคลุมออกดูน้ำในกาละมังก็จะพบเห็นเงาต่างๆว่ามีผีคนใดมาทำร้ายให้เจ็บป่วย เช่น กรณีพี่สาวของพ่อเฒ่าโค้ว ที่อยู่ที่บ้านโละ ได้เกิดล้มป่วย ญาติพี่น้องก็ได้พาไปรักษาทั้งที่โรงพยาบาลอำเภอและโรงพยาบาลจังหวัดแต่อาการก็ไม่ดีขึ้น ผู้ป่วยจึงขออนุญาตให้นำตนเองกลับบ้านเพื่อจะได้คายที่บ้าน พ่อเฒ่าโค้วได้ไปเยี่ยม เมื่อพิจารณาอาการจึงคิดว่าน่าจะทำพิธีทางผีดูเผื่อว่าจะป็นผีร้ายทำให้เจ็บป่วยจึงได้ทำพิธีขึ้นขันธุ์ และได้พบว่าผีสองคนที่ยื่นเงาผู้ป่วยอยู่ ผีคนแรกเป็นผีกุ่มค้าย (คนตาย) และมีผีใหญ่หรือผีตัวพญายืนเงาอีกทอดหนึ่งเพื่อไม่ให้ผีร้ายนั้นเอาชีวิตผู้ป่วยไป พ่อเฒ่าโค้วจึงได้ทำพิธีไล่ผี รดน้ำมนต์ และทำพิธีสู่ขวัญ พี่สาวก็มีอาการดีขึ้นตามลำดับและหายจากความเจ็บป่วย

9. **ญาณทัสนะ** ญาณทัสนะนั้นปุจฉาจารย์และหมอพื้นบ้านผู้ชำนาญการอธิบายว่า บางทีไม่จำเป็นต้องทำพิธีกรรมดูแลแต่หากมีผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วยมาหาขึ้นขันธุ์เพียงแต่สังเกตตั้งแต่ตอนเข้ามาหา หรือใช้การจับมือก็จะทราบได้ทันทีว่าเจ็บป่วยจากการกระทำของผีคนใด หากไม่ใช่เกิดจากผีทำเป็นผลยุทธกรรมค้ำก็จะไม่เกิดอาการปกริยาใดๆ พ่อเฒ่าปิ่นและพ่อเฒ่าโค้วให้ทัสนะที่ใกล้เคียงกันว่า หมอแผนใหม่สามารถวินิจฉัยความเจ็บป่วยได้ก็เพราะได้ศึกษาคำราและเรียนมา การวินิจฉัยความ

เจ็บป่วยแบบเฉียบพลันที่ขณะนั้นก็ไม่ต่างจากหมอแผนไทย เพราะผู้ที่ จะทำการวินิจฉัยแบบนี้ได้นั้นต้องผ่านการเรียนรู้จากบิดา และต้องอาศัยประสบการณ์ที่สั่งสมมาอันยาวนาน การใช้ญาณทัศนะเกี่ยวกับการวินิจฉัยความเจ็บป่วยนั้นพอเหมาะป็นเล่าว่าต้องใช้คาถากำกับ .. *ปิสโนครุบา โอมอะติไถยะ อะลุ่มฮิมมะชะวาฮัม* .. ท่องสามจบแล้วก็ใช้มือสัมผัสกับแขนหรือมือของผู้ป่วยก็จะทราบได้ว่าผิคนไหนเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความเจ็บป่วย

1.3 วิธีการรักษาพยาบาลพื้นบ้านกับการปรับสมดุลทางจักรวาลวิทยาของชาวไทลื้อ

วิธีการรักษาพยาบาลพื้นบ้านของชาวไทลื้อนั้นมีการรักษาที่ผสมผสานกัน แต่พอที่จะจำแนกตามความเชื่อชาวจีนของหมอพื้นบ้านที่ทำการรักษา และวิธีการรักษาที่ชุมชนปฏิบัติสืบมาจนถึงปัจจุบันมีอยู่สามประการ ได้แก่

ประการแรกคือ การรักษาพยาบาลด้วยพิธีกรรม การรักษาพยาบาลด้วยพิธีกรรมนั้นเป็นตัวสื่อสารระหว่างสิ่งเหนือธรรมชาติที่มนุษย์ไม่สามารถกำหนดกฎเกณฑ์ได้จึงได้อาศัยพิธีกรรมที่เป็นสัญลักษณ์ติดต่อกันระหว่างอำนาจเหนือธรรมชาติกับมนุษย์ หากว่าเมื่อมีการวินิจฉัยความเจ็บป่วยจากผู้ทรงภูมิปัญญาของชุมชนที่ชำนาญการแล้วว่ามีอาการเจ็บป่วยจากอำนาจเหนือธรรมชาติการรักษาพยาบาลเพื่อให้หายจากความเจ็บป่วยดังกล่าวต้องทำพิธีกรรมเพื่อให้อำนาจนั้นหมดไปหรือผ่อนคลายลงมาวิธีคิดดังกล่าวเป็นการสร้างความสมดุลทางจักรวาลวิทยาที่มีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ สัญลักษณ์ที่ชุมชนมักแสดงออกต่อความเจ็บป่วยหรือวิธีการปรับสมดุลมักขึ้นอยู่กับการวินิจฉัยของหมอพื้นบ้านเป็นสำคัญ ซึ่งประกอบด้วย

1) *พิธีกรรมเช่นไหว้ผี* เป็นวิธีการรักษาพยาบาลที่กระทำในลักษณะทั้งการป้องกันความเจ็บป่วยและการบำบัดความเจ็บป่วย การป้องกันความเจ็บป่วยได้แก่ การเลี้ยงเช่นไหว้ผีต่างๆของชุมชน เช่น ผีเจ้าผาดั้งซึ่งเป็นผีเมืองก็จะมีพิธีกรรมคานธรรมและปราสาทเมื่อถึงเทศกาลงานบุญต่างๆประจำปี ใจหลักบ้านหรือเทวดาบ้านก็มักจะทำพร้อมกับผีเมือง ส่วนผีดาวพญาหรือเสื่อบ้านที่มักจะทำพิธีเลี้ยงในเดือนแปด พร้อมทั้งผีปะกุน ผีปู่ย่า ที่มักจะเลี้ยงไปพร้อมๆ กันของแต่ละครอบครัว พิธีกรรมเหล่านี้เป็นการขออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของผีให้ช่วยดูแล ปกป้องไม่ให้เกิดความเจ็บป่วยแก่ผู้คนครอบครัว และชุมชน ส่วนพิธีกรรมเช่นไหว้ผีเพื่อบำบัดความเจ็บป่วยนั้น มีสาเหตุมาจากความไม่พอใจของผี ผีจึงกลั่นแกล้ง การลวงละเมิดจาบจ้วง ละเมิดกฎเกณฑ์ จารีตของชุมชน การลวงล้าอาณาเขตของผีป่า ผีตามรอย ผีอุปผีธาตุ ผียำผีโป่ง ผีโบกวังป่า เหล่านี้โดยไม่ได้บอกกล่าว เช่น การเข้าป่าตัดไม้ การนอนในป่า หรือการไปหาอาหารยังบริเวณที่ผีอยู่ จึงทำให้ผีโกรธ จึงทำให้

เจ็บป่วย การที่จะบำบัดให้หายจากความเจ็บป่วยดังกล่าวต้องอาศัยหมอเมื่อเป็นผู้วินิจฉัยให้ว่าเกิดจากอะไรทำ ด้วยการทำพิธีดูเมื่อ เช่น การลง โป๊กกะ โหลง การขึ้นขันธ คืบไม้หักดอก กล้วยไม้สัจจะ ฯลฯ เป็นต้น เมื่อทราบสิ่งที่ผิดปกติแล้วก็จะทำพิธีเช่น ไหว้ผีเพื่อให้หายจากความเจ็บป่วย

2) พิธีกรรมส่งเคราะห์และสืบชะตา เป็นการรักษาพยาบาลตามความเชื่อทางพุทธและพราหมณ์เกี่ยวกับอิทธิพลของดวงดาวในเรือนปีเกิดหิมิต่อ โชคชะตาของมนุษย์ตามตำราปี่สาที่สืบทอดกันมาที่มีทั้งเคราะห์ปีเคราะห์เดือน รวมทั้งความเจ็บป่วยที่เกิดจากพ่อเกิดแม่เกิดหรือปู่เถานย่าเถานที่เป็นเทวดาอยู่บนฟ้าผู้ให้กำเนิดมนุษย์ พิธีกรรมการส่งเคราะห์และสืบชะตาเป็นวิธีการรักษาพยาบาลเพื่อเป็นการลดหรือบรรเทาความเจ็บป่วยให้เบาบางลงที่ต้องพึ่งพาปุจฉารย์ทำพิธีให้ หากเป็นการเจ็บป่วยที่หนักและรักษาอาการไม่ทุเลาแล้วก็มักจะนิมนต์พระภิกษุเป็นผู้ทำพิธีกรรมสืบชะตาให้ นอกจากนี้พิธีกรรมส่งเคราะห์และสืบชะตายังเป็นวิธีการป้องกันความเจ็บป่วย เช่น การส่งเคราะห์และสืบชะตานาคล และสืบชะตาหมู่บ้านเมื่อถึงเทศกาลปีใหม่ (สงกรานต์) ที่ทุกหลังคาเรือนจะมีการทำสะตวงไว้หน้าบ้านและมีการล้างด้วยสายสิญจ์ผ่านทุกหลังคาเรือน และหากบุคคลใดมีความไม่สบายใจ หรือมีลูกหลานอยู่ห่างไกลพ่อแม่หรือญาติก็มักจะทำพิธีส่งเคราะห์ให้ เช่น การบูชาเตียน (บูชาเทียน) บูชาข้าวลดเคราะห์ ซึ่งมักจะทำการในระดับปัจเจก และครอบครัว เป็นต้น

3) พิธีกรรมสู่ขวัญ เป็นการรักษาพยาบาลที่เน้นการฟื้นฟูสภาพจิตใจ พิธีกรรมดังกล่าวมักจะทำหลังจากหายจากความเจ็บป่วยใหม่ๆ ซึ่งอยู่บนความเชื่อว่าขวัญของคนเรานั้นมีอยู่ 32 ขวัญ เมื่อขวัญใดขวัญหนึ่งหล่นหายไปก็จะทำให้เจ้าของอ่อนแอ และเกิดความเจ็บป่วย การเรียก (เฮียก) ขวัญนั้นบางครั้งต้องใช้เวลาหลายวันกว่าจะได้ขวัญมาเช่น 3 วัน 7 วัน ซึ่งการเรียกขวัญดังกล่าวจะทราบได้ว่าขวัญมาหรือไม่มานั้น พ่อเฒ่าปิ่นเล่าว่า ถ้าเรียกขวัญให้คนป่วยวันแรกหากยังไม่มาก็จะยังคงเครื่องเช่นสู่ขวัญไว้เพื่อทำพิธีเรียกในวันใหม่ถ้าหากในช่วงระยะเวลาที่เรียกขวัญนั้นมีคนหรือใครก็ได้ นำเอาสิ่งของบางอย่าง เช่น อาหาร หรืออื่นๆ มาให้ แสดงว่านั่นคือขวัญของผู้ป่วยและขวัญดังกล่าวได้กลับคืนมาสู่ผู้ป่วยแล้วก็จะหยุดทำพิธีสู่ขวัญ หรือบางที่เรียกครั้งเดียวก็มาทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเจ็บป่วยของบุคคลนั้นๆ นอกจากนี้ยังมีวิธีการดูว่าขวัญของผู้ป่วยนั้นมาหรือไม่โดยการนำมายจากเมล็ดข้าววิธีการก็คือเมื่อทำพิธีเรียกขวัญเสร็จก็หยิบเมล็ดข้าวขึ้นมาหนึ่งหยิบแล้วหว่านลงบนพื้นแล้วนับจำนวนคู่ตามตำราหากเมล็ดข้าวที่หว่านลงไปเป็นจำนวนคู่ก็แสดงว่าขวัญได้กลับคืนมาสู่ผู้ป่วยเรียบร้อยแล้วแต่หากเป็นเลขคี่แสดงว่าขวัญยังไม่มาต้องทำพิธีเรียกขวัญใหม่และเสี่ยงทายจนกว่าขวัญจะกลับคืนมาสู่เจ้าของ

ประการที่สองคือ การรักษาพยาบาลด้วยคาถาอาคม เป็นการรักษาพยาบาลเกี่ยวกับความเจ็บป่วยทั้งที่เกิดจากผีทำ เช่น ผีละ ผีป่า ผีตามรอย ถูกง่วนเหลืองดาเหลือง เป็นต้น การใช้คาถาอาคมโดยเป่าลงในน้ำมันต์ แล้วให้ผู้ป่วยใช้ดื่ม ประพรมศรีษะ ใบหน้า และอาบ บางทีความเจ็บป่วยที่เกิดจากอุบัติเหตุให้ชีวิตประจำวัน เช่น มีคบาด หรือมีตุ่มแผลพุพอง มะเร็ง ก็จะใช้การเป่าด้วยคาถา นอกจากนี้หากครอบครัวใดที่มีเด็กเล็กหรือทารกที่มีแก้มร้องไห้แงในเวลากลางคืน ก็อาจจะใช้คาถาไล่ผี เช่นคาถาไล่ผี พระเจ้า 5 พระองค์ ของพ่อเฒ่าวงศ์ ที่ครอบครัวที่มีเด็กเล็กมักจะมาขอให้ช่วยเหลือ ก็จะเสกคาถาใส่ข้าวสารให้ คาถาที่ใช้คือ “นะ โมฮาดะ นะ โมฮาดา เอสายะติ” ท่องสามจบมนต์ใส่ข้าวสารแล้วนำไปโปรยรอบบ้านกรณีเด็กเล็กร้องไห้ตอนกลางคืนเด็กก็จะหยุดร้องไห้แง เป็นต้น การนำคาถามาใช้ใช้ว่าทุกคนจะนำมาใช้ให้เกิดผลได้เพราะต้องมีการขึ้นครูก่อนคาถาจึงจะบังเกิดผล

ประการที่สามคือ การรักษาพยาบาลด้วยสมุนไพร เป็นการรักษาพยาบาลตามปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นของร่างกาย หรือร่างกายเกิดความไม่สมดุลของธาตุทั้ง 4 ที่ประกอบด้วยธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ การใช้สมุนไพรมีการใช้ทั้งพืชและสัตว์มาประกอบกัน หากเป็นปัจเจกแล้วการใช้สมุนไพรส่วนใหญ่จะเป็นการใช้สมุนไพรในรูปเชิงเดี่ยวนั่นคือ การใช้สมุนไพรบางตัว เช่น ขมิ้นแก้คุดคั้นขุมกัด ปุเลยแก้เจ็บท้อง เป็นต้น แต่หากเป็นความเจ็บป่วยที่เกินกว่าตนเองจะรักษาได้ การใช้สมุนไพรแบบตำรับก็จะต้องอาศัยผู้ชำนาญการหรือผู้ทรงภูมิปัญญาของชุมชนนั่นก็คือหมอพื้นบ้านที่มีองค์ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรที่หลากหลายช่วยรักษาให้ ซึ่งวิธีการใช้นั้นขึ้นอยู่กับหมอพื้นบ้านเป็นสำคัญแตกต่างกันไปตามตำราที่ตนเองได้สืบทอด เรียนรู้ และผ่านการทดลองมา

1.4 ภาพสังเคราะห์วิถีคิด โลกทัศน์ และองค์ความรู้เกี่ยวกับความเจ็บป่วยของชาวไทลื้อ

หากประมวลความสัมพันธ์ของความเจ็บไข้ได้ป่วยของชุมชนแล้วจะพบว่าความเจ็บป่วยมิได้เป็นสิ่งที่ห่างไกลจากชุมชนแต่ความเจ็บป่วยเป็นมิติหนึ่งของความสัมพันธ์ทางสังคม ความสัมพันธ์ของสถานภาพของคนและโครงสร้างทางสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่สะท้อนถึงวิถีคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วย วิธีการตีความหรือการวินิจฉัย และวิธีการรักษาพยาบาล ล้วนแต่มีความเชื่อมโยงของวิถีชีวิตที่ผ่านประสบการณ์มาอย่างเนิ่นนานของชุมชน ความเจ็บป่วยเหล่านี้มิได้ถูกกำหนดขึ้นมาอย่างลอยๆ แต่หากเป็นสิ่งที่มนุษย์รับรู้ว่าเป็นจริงถูกกำหนด โดยความรู้และกระบวนการแปลความหมายทางวัฒนธรรม การตีความสิ่งต่างๆที่เกิดขึ้นรอบตัวเราโดยอาศัยความรู้และกระบวนการแปลความ

หมายเหตุทางวัฒนธรรมนั้นเกี่ยวพันเชื่อมโยงกับปฏิสัมพันธ์ทางสังคมหรือเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (ยศ สันตสมบัติ, 2542)

ดังนั้น ความเจ็บไข้ได้ป่วยจึงเป็นความสัมพันธ์ของ "อำนาจ" นั่นคือ อำนาจทำให้เกิดความเจ็บป่วย หนทางในการบำบัดก็คือการทำให้อำนาจนั้นหมดไปหรือหยุดลง ก็จะเข้าสู่สภาวะแห่งความสมดุลและหายจากความเจ็บป่วย ซึ่งหากมองถึงความเจ็บป่วยแล้วชุมชนหนึ่งๆ ก็ย่อมมีชุดความคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วยของตนเอง ซึ่งวิธีคิดเรื่องอำนาจเกี่ยวกับความเจ็บป่วยและการปรับสมดุลดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของระบบวัฒนธรรมของชุมชนคือ สำหรับชุมชนไทยที่อุปาทานแล้วได้มีวิธีคิดเรื่องอำนาจเกี่ยวกับสาเหตุความเจ็บป่วยของตนเอง การตีความหรือวินิจฉัยเกี่ยวกับความเจ็บป่วยนั้นอาจจะมีสาเหตุมาจากสาเหตุใดสาเหตุหนึ่ง หรืออาจจะมีหลายสาเหตุรวมกัน วิธีการบำบัดเพื่อให้หายจากความเจ็บป่วยจึงอาจจะมีหลากหลายวิธีผสมผสานกันไป ซึ่งพอจะสรุปเกี่ยวกับสาเหตุความเจ็บป่วยได้สองประการ คือ

ประการแรกคือ สาเหตุความเจ็บป่วยเกิดจากอำนาจเหนือธรรมชาติ พลังอำนาจที่ทำให้เกิดความเจ็บป่วยดังกล่าวเป็นสิ่งที่มีมนุษย์ไม่สามารถค้นหาได้ อันได้แก่ อำนาจการเกิดความเจ็บป่วยจากการกระทำของผีทั้งผีดีและผีร้ายเมื่อมีการล่วงละเมิดข้อห้าม กฎเกณฑ์ จารีตประเพณีของชุมชน ความเจ็บป่วยที่เกิดจากพ่อเกิดแม่เกิด ความเจ็บป่วยที่เกิดจากสูญเสียชีวิต ความเจ็บป่วยจากโชคเคราะห์ ชะตาตก และวิธีบำบัดก็คือการเช่นไหว้ การต่อรองกับอำนาจเหนือธรรมชาติดังกล่าวด้วยการทำพิธีกรรมต่างๆ เช่น การเช่นไหว้ผี การส่งเคราะห์ การสู่ขวัญ เป็นต้น และท้ายที่สุดความเจ็บป่วยที่เกิดจากกรรมที่มักจะถูกจบลงด้วยการเสียชีวิตของผู้ป่วยที่ไม่อาจจะหาวิธีรักษาได้เพราะถือว่าที่สุดแล้ว วิธีคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วยดังกล่าวนี้เป็นวิธีคิดที่เชื่อมโยงของจักรวาลวิทยา ผีพร้าวมณี พุทธ และมนุษย์ ซึ่งพ่อเฒ่าวงศ์สะท้อนวิธีคิดว่าบนฟ้าเป็นที่อยู่ของแดน (เทวดา) พระพุทธ พระธรรม ที่คอยช่วยเหลือมนุษย์ ตรงกลางเป็นที่อยู่ของมนุษย์และผีต่างๆ ดังนั้นความเจ็บป่วยจึงมีความสัมพันธ์กันระหว่างคนกับผี ดังเช่นคนก็มีการดักแ้วสัตว์ผีก็มีการดักฮั่วคนเช่นกัน และพื้นดินเป็นที่อยู่ของแม่ธรณีที่คอยช่วยเหลือเกี่ยวกับระบบการผลิตของมนุษย์ ดังนั้นสิ่งเหล่านี้จึงมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันและยังนำไปสู่การกำหนดกฎเกณฑ์ จารีต และการจัดระเบียบทางสังคมของชุมชนเพื่อให้อยู่ในภาวะสมดุล วิธีการรักษาพยาบาลเพื่อให้หายจากความเจ็บป่วยจึงสอดคล้องและตั้งอยู่บนฐานของความเข้าใจและการตีความเกี่ยวกับความเจ็บป่วยดังกล่าวของชุมชน

ประการที่สองคือ สาเหตุความเจ็บป่วยเกิดจากอำนาจตามธรรมชาติ ซึ่งจะถือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับร่างกายเป็นสำคัญนั่นคือการยึดร่างกายคนเป็นจุดศูนย์กลางในการทำความเข้าใจเกี่ยว

กับความเจ็บป่วย ซึ่งร่างกายคนเราจะประกอบไปด้วยธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ความไม่สมดุลของธาตุร่างกายจะทำให้ร่างกายผิดปกติและเกิดเจ็บป่วย สาเหตุที่ทำให้ร่างกายหรือธาตุร่างกายเสียสมดุลคือ การเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ การเปลี่ยนแปลงสถานที่ การทำงานตรากตรำในชีวิตประจำวัน เรื่องของอาหารโดยเฉพาะการห้ามกินอาหารบางชนิดของผู้ป่วย ของหญิงตั้งครรภ์ หญิงอยู่ไฟหลังคลอด และมักจะรวมไปถึงเรื่องของเพศทั้งหญิงและชาย วยตั้งแต่ละอ่อน (เด็ก) ไปจนถึงคนเฒ่าคนแก่ รวมทั้งเรื่องของผญาค (พยาธิ) ที่มักจะเกิดขึ้นกับปัจเจกบุคคล วิธีการรักษาส่วนใหญ่ก็จะใช้วิธีการที่ทำให้ธาตุร่างกายกลับคืนสู่ภาวะสมดุลที่ปัจจุบันมีทั้งการรักษาพยาบาลแบบแผนปัจจุบัน (ซึ่งจะได้กล่าวถึงรายละเอียดในบทต่อไป) และการรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้าน โดยที่การรักษาพยาบาลพื้นบ้านส่วนใหญ่จะใช้สมุนไพร ในการบำบัดความเจ็บป่วยดังกล่าว

ตารางที่ 5 แสดงความสัมพันธ์ทางจักรวาลวิทยาเกี่ยวกับความเจ็บป่วยกับการปรับสมดุลของชาวไทลื้อ

สาเหตุ (อำนาจ)	อาการ	วิธีการวินิจฉัย	การรักษาพยาบาลพื้นบ้าน
ศิทำ(วิญญาณ)	ป่วย ไข้ ตัวเหลือง ตาเหลือง เจ็บท้อง สลิ้มสลิ้อ ฯลฯ	คู่มือ ญาณทัสนะ	เช่น ไหว้ผี .สูขวัณ
ปู่แกนย่าแกน (เทวดา)	ป่วยออกๆแอดๆ	คู่มือ	ส่งเคราะห์.สูขวัณ สืบชะตา
สูญเสียววัณ	ไข้ อ่อนเพลีย ฯลฯ	คู่มือ	ส่งเคราะห์.สูขวัณ
เรือนชะตา. ดวงตก	ป่วยเรื้อรัง ฯลฯ	คู่มือ	ส่งเคราะห์.สืบชะตา
กรรมเก่า (พุทธศาสนา)	ป่วยเรื้อรัง ฯลฯ	คู่มือ	ส่งเคราะห์.สืบชะตา สูขวัณ
ธาตุร่างกายไม่สมดุล (ผญาค)	ไข้ฮ้าง ไข้ฮ้าย, ก้างๆมาๆ ลมบ่เฮ็งคูด เป็นค้องเป็นผอม ฯลฯ	อาการ	สมุนไพร

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นและองค์ประกอบของภูมิปัญญาเกี่ยวกับพืชสมุนไพร : วิธีคิด โลกทัศน์ องค์ความรู้ และการให้คุณค่าเกี่ยวกับพืชสมุนไพร

2.1 วิธีคิด และโลกทัศน์เกี่ยวกับพืชสมุนไพร

พืชสมุนไพรเป็นสิ่งที่ไม่ได้ถูกกำหนดขึ้นมาอย่างลอยๆ แต่หากเป็นส่วนหนึ่งในสังคมวัฒนธรรมของชุมชนเพราะพืชสมุนไพรมิได้ถูกกำหนดให้เป็นเฉพาะพืชที่ใช้สำหรับเป็นยารักษาโรคเท่านั้น แต่หากมีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงทั้งการใช้เป็นพืชอาหารในวิถีชีวิตประจำวัน และพืชพืชใช้สอยในด้านต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กับมนุษย์ สัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ และระบบนิเวศ ซึ่งจะได้กล่าวถึงในรายละเอียดต่อไป สำหรับพืชสมุนไพรในประเด็นที่ใช้เป็นยารักษาโรคนั้น เพราะพืชสมุนไพรเป็นองค์ประกอบสำคัญในระบบการรักษาพยาบาลพื้นบ้าน โดยเฉพาะความเจ็บป่วยที่ใช้ร่างกายเป็นจุดวิเคราะห์ถึงความเจ็บไข้ได้ป่วยอันเนื่องมาจากวิถีชีวิตเกี่ยวกับความไม่สมดุลของธาตุร่างกายที่ประกอบไปด้วยธาตุทั้งสี่ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ที่หากธาตุใดธาตุหนึ่งมีมากเกินไปหรือน้อยเกินไปก็จะทำให้ร่างกายเสียสมดุล ดังนั้นการที่จะให้หายจากความเจ็บป่วยดังกล่าวต้องทำให้ร่างกายกลับคืนสู่สภาพเดิมที่สมบูรณ์ พืชสมุนไพรจึงเป็นส่วนหนึ่งที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ในการทำให้ธาตุของร่างกายกลับเข้าสู่ภาวะสมดุล ที่ผ่านประสบการณ์การเรียนรู้ การวิเคราะห์ ทดลอง และสืบทอดองค์ความรู้ดังกล่าวมานั้นนานของชุมชน

พื้นฐานการวิเคราะห์เกี่ยวกับธาตุร่างกายนั้น โทมาคร จึงเสถียรทาร์พีย์ (2533) กล่าวว่า การแพทย์แบบทฤษฎีธาตุนั้นเป็นการพัฒนาควบคู่ไปกับการอธิบายปรากฏการณ์ของร่างกายมนุษย์ และความเจ็บป่วยจนเป็นทฤษฎีที่สลับซับซ้อนและเป็นระบบมากที่สุด ซึ่งเป็นแบบฉบับมาจากวัฒนธรรมดั้งเดิมของการแพทย์ 3 กระแส คือ วัฒนธรรมการแพทย์แบบกรีก วัฒนธรรมการแพทย์แบบจีน และวัฒนธรรมการแพทย์แบบอินเดีย ที่กระบวนทัศน์อันเป็นรากฐานของระบบการแพทย์แบบทฤษฎีธาตุถือว่าจักรวาลอันไพศาลและองค์ประกอบน้อยใหญ่ในจักรวาลล้วนก่อรูปขึ้นด้วยธาตุเป็นองค์ประกอบพื้นฐาน ซึ่งในปรัชญาอินเดียนั้นถือว่าจักรวาลนั้นมีองค์ประกอบรากฐาน 4 ประการคือ ธาตุดิน (ปฐวีธาตุ) ธาตุน้ำ (อาโปธาตุ) ธาตุลม (วาโยธาตุ) และธาตุไฟ (เตโชธาตุ) ในขณะที่ชาวจีนโบราณถือว่าจักรวาลมีธาตุ 5 หรือเบญจธาตุเป็นพื้นฐานได้แก่ ธาตุทอง ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ ทั้งระบบจักรวาล ระบบนิเวศ ระบบสังคม ตลอดจนระบบร่างกายของมนุษย์ล้วนถูกขับเคลื่อนจากพลวัตปัจจัย และอัตรกิริยาระหว่างธาตุเหล่านี้ภาวะสมดุลแห่งธาตุจะทำให้ระบบใดๆ ดำเนินไปได้โดยปกติ ถ้าธาตุหนึ่งธาตุใดหรือหลายธาตุเกิดภาวะแปรปรวนไปจนถึง

ผิดปกติ ก็จะทำให้ระบบเสียสมดุล หากเป็นระบบร่างกายก็จะเกิดความเจ็บป่วย ดังนั้นการบำบัดความเจ็บป่วยของชุมชน จึงมีการใช้พืชสมุนไพรเป็นองค์ประกอบหนึ่งของการรักษาพยาบาลแบบพื้นบ้าน สำหรับชุมชนไทลื้อปางหัดแล้วการวิเคราะห์อาการความเจ็บป่วยที่จะนำไปสู่การตัดสินใจในการใช้พืชสมุนไพรบำบัดความเจ็บป่วยนั้นมีทั้งในระดับปัจเจก ครอบครัว และหมอพื้นบ้านซึ่งเป็นที่พักของชุมชน แต่ส่วนใหญ่แล้วหมอยาพื้นบ้านจะเป็นผู้ที่มีบทบาทสูงเพราะหากเป็นการป่วยที่รุนแรงแล้วหมอยาพื้นบ้านจะได้รับความไว้วางใจในการวินิจฉัยความเจ็บป่วย ซึ่งในชุมชนไทลื้อปางหัดมีหมอยาพื้นบ้านที่มีความชำนาญได้แก่ พ่อเฒ่าปิ่น แสงศรีจันทร์ พ่อเฒ่าโค้ว หัดถอง พ่อเฒ่าวงศ์ สิงห์แก้ว การเรียนรู้สืบทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับวิธีการรักษาพยาบาลพื้นบ้านรวมทั้งองค์ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรนั้น ล้วนแล้วแต่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ที่เมื่อสืบทอดลึกลงไปก็พบว่า ปู่ทวดที่เป็นผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้ให้นั่นล้วน ไปศึกษา เรียนรู้และสืบทอดมาจากเมืองกุฉิมะละแมง เมืองม่าน (พม่า) ที่อาจพอจะคาดคะเนได้ว่าการแพทย์พื้นบ้านชาวไทลื้อเกี่ยวกับการวิเคราะห์ระบบร่างกายของคนเรานั้นมาจากอิทธิพลวัฒนธรรมการแพทย์ของอินเดียที่มีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนา คังตำนการกำเนิดพืชสมุนไพร

ตำนานกำเนิดพืชสมุนไพร

.. สมัยก่อนนั้นเมื่อพระพุทธเจ้าอายุได้ 80 ปี และได้เกิดประชวร หมอยาประจำพระองค์ 3 คน ได้แก่ กุ่มมะละเป็ก กุ่มมะละใจ และกุ่มมะละปิ่นจะ เมื่อทราบว่าพระพุทธเจ้าประชวรก็ไม่อยากให้อาการของพระพุทธเจ้าทรุดหนักและนิพพาน จึงปรึกษารื้อกันพยายามที่จะหาวิธีการรักษาพยาบาลให้พระพุทธเจ้าหายจากอาการประชวร พระพุทธเจ้าทราบดังนั้นจึงตรัสบอกกล่าวแก่หมอทั้งสามคนว่าถ้าอยากให้พระองค์หายประชวรก็ขอให้ท่านหมอทั้งสามไปเสาะแสวงหายารักษา โดยให้นำด้วยยาที่ได้ไปฝนกับน้ำหินผาแล้วให้ด้วยยาไหลลงมาจากตาก็จะอยู่รอด หมอทั้งสามเมื่อได้ฟังดังนั้นจึงออกเดินทางไปคนละทิศทางเพื่อแสวงหาด้วยยารักษาพระพุทธองค์ เมื่อเวลาผ่านไปได้สามเดือนหมอทั้งสามได้พบด้วยยาแล้วก็มาพบกันยังบริเวณหน้าผาเพื่อจะทำการฝนยารักษาพระพุทธเจ้า แต่พระพุทธเจ้าได้นิพพานเสียก่อน ด้วยความเสียใจ หมอทั้งสามคนจึงนำด้วยยาที่ได้มาพากันเหวี่ยงยาทิ้งไป ด้วยบางส่วนจึงตกไปบนพื้นดินกลายเป็นต้นยาสมุนไพร บางส่วนกระเด็นไปบนอากาศกลายเป็นกาฝากติดตามต้นไม้ จึงกลายเป็นตำนานกำเนิดพืชสมุนไพรตั้งแต่

นั้นมา และเมื่อจะทำการรักษาผู้ป่วยก็จะกล่าวคำอัญเชิญหมอเก่า(ต้น)ทั้งสามมาช่วยในการรักษาเป็นอันดับแรก¹

วิธีคิดเกี่ยวกับยาสมุนไพรดังกล่าวนั้นแสดงให้เห็นถึงวิธีคิดที่เชื่อมโยงของความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนากับวิถีชีวิตของมนุษย์ในโลกทัศน์ของชาวไทยลื้อซึ่งท้ายที่สุดแล้ว .. อำนาจของการรักษาความเจ็บป่วยนั้นพระพุทธเจ้าเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในจักรวาลวิทยาทั้งความเชื่อเรื่องของกรรมและตัวยาก็จะนำมารักษาความเจ็บป่วยซึ่งก็คือสมุนไพรนั่นเอง ..

พืชสมุนไพรจึงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการนำมาบำบัดความเจ็บป่วยอันเนื่องมาจากความไม่สมดุลของธาตุร่างกาย ซึ่งหากมองถึงการนำพืชสมุนไพรมาใช้เกี่ยวกับการบำบัดความเจ็บป่วยภายในชุมชนไทยลื้อแล้วพบว่า มีการใช้อยู่ 2 ระดับ คือ 1) ระดับปัจเจก และครอบครัว ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะเป็นการใช้พืชสมุนไพรเชิงเดี่ยวในการบำบัดความเจ็บป่วยเล็กน้อยที่ไม่ซับซ้อน เช่น การใช้เหง้าปูเลย (ไพล) กินแก้อาการเจ็บท้อง รากหรือยอดใบป่าก้อแคง (ทับทิม) ดมคั้นน้ำแก้เจ็บท้อง ท้องเสีย ขมิ้นทาแก้คุดคิมยุงกัดสำหรับเด็ก เป็นต้น 2) ระดับหมอพื้นบ้านซึ่งเป็นผู้ทรงภูมิปัญญาที่ชำนาญการเกี่ยวกับพืชสมุนไพรของชุมชน ซึ่งหากเป็นความเจ็บป่วยที่รุนแรงหรือมีอาการเกินกว่าจะรักษาตนเองภายในครอบครัวแล้ว ก็มักจะอาศัยหมอพื้นบ้านเป็นผู้สืบทอดรักษาให้ส่วนใหญ่จะเป็นการใช้สมุนไพรหลายตัวหรือเป็นตำรับในการรักษาพยาบาล

การรักษาพยาบาลของหมอพื้นบ้านนั้นมักเป็นการรักษาพยาบาลแบบผสมผสานกันหลายวิธีไปพร้อมๆกัน แต่ก็เชื่อว่าผู้ที่รู้จักตัวพืชสมุนไพรแล้วจะนำไปใช้รักษาความเจ็บป่วยแล้วจะหายจากความเจ็บป่วยทุกราย เพราะพืชที่เราพบเห็นทั่วไปในระบบนิเวศต่างๆ นั้นมีอากจะมีสรรพคุณทางยาได้หากมิได้ผ่านพิธีกรรมการขึ้นครูและคาถาที่ใช้กำกับตัวสมุนไพรให้แสดงสรรพคุณในการบำบัดความเจ็บป่วย สำหรับคาถาปลุกยากรรมของพ่อเฒ่าวงศ์ที่ใช้ได้แก่ “อะอุณะอิ อะอุณะอิ อะอุณะอิ โอมปุกปุก มหาปุกปุก สังวิทา ปุกกะยะปะ โอมปุกปุก มหาปุกปุก ปุกยากี่ฮือลุด ปุกฮากไม้ก็ขอสื่อขาด ปุกผญาตก็ขอสื่อขึ้น โอมโซ้วหาย” ท่องสามจบแล้วจึงเป่าเสกลงบนตัวยาสสมุนไพร หากวิเคราะห์คำคาถาแล้วพ่อเฒ่าวงศ์เล่าว่า อะแปลว่าตัวเรา อุแปลว่าพ่อ นะแปลว่าแม่ อิ แปลว่าขอสูมา นั่นคือการระลึกถึงพระคุณพ่อแม่ให้ช่วยรักษา สำหรับคำว่า “สังวิทา” นั้นเป็นผู้ที่มา สร้างโลกครั้งแรกการกล่าวถึงผู้สร้างโลกที่เป็นผู้ให้กำเนิดสิ่งมีชีวิตทั้งพืชและสัตว์แล้วเป็นการขออำนาจมาช่วยให้พืชสมุนไพรนั้นมีพลังมีอำนาจในการบำบัดความเจ็บป่วย ที่หากวิเคราะห์เชื่อมโยงถึงตำนานการกำเนิดมนุษย์ของชาวไทยลื้อในสิบสองปันนาแล้วสะท้อนถึงวิธีคิดจักรวาลวิทยาที่มีความ

¹ ตำนานกำเนิดยาสมุนไพรจากการบอกเล่าของพ่อเฒ่าวงศ์ สิงห์แก้ว ซึ่งพ่อเฒ่าวงศ์เล่าว่าตำนานเกี่ยวกับการกำเนิดยาสมุนไพรนั้น ไม่ค่อยมีใครรู้แม้กระทั่งหมอยาพื้นบ้านบางคนเองก็ยังไม่ทราบประวัติความเป็นมา

สัมพันธ์ระหว่างอำนาจเหนือธรรมชาติ ธรรมชาติ และมนุษย์ นั่นคือนิทานพื้นบ้านเรื่องปู่สังกะสา ย่าสังกะสี ที่เป็นผู้ให้ชีวิตสรรพสิ่งต่างๆ บนพื้นโลกและจักรวาล โดยมีเนื้อหาดังนี้

“ก่อนที่ฟ้าดินจะเกิดผ่าหมากเต้าเข้าเมืองขึ้น นั้นบนพื้นภัพนั้นนอกจากแผ่นดินอัน โลงเตียน และทะเลอันเว้งว่างเปล่าแล้วในเวลานั้นโลกเรายังไม่มีมนุษย์ สัตว์ และพฤษชาติไม่มีสรรพสิ่งใดๆ ไม่มีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว และแสงสีต่างๆ ทุกแห่งเงียบสงัดและมีมืดมัว เพื่อที่จะให้โลกมีพลังชีวิตใหม่และคึกคักเบิกบาน จอมแกนฟ้าจึงมีพระบัญชาให้ปู่สังกะสา ย่าสังกะสี สองสามีภรรยาผู้เป็นแกนฟ้าที่ซึ่งมีผู้นำน้ำถือตามิจิตเมตดาอาเรียและวิชาอาคมแก่กล้า นำเอาน้ำเต้าวิเศษลงมายังพื้นโลกเพื่อสร้างมนุษย์และสรรพสิ่งขึ้น ปู่สังกะสา ย่าสังกะสีลงมาถึงพื้นโลกแล้วก็ทุบน้ำเต้าลูกนั้นแตกออกปรากฏว่าเมล็ดน้ำเต้าแต่ละเมล็ดเพาะชีวิตไว้บนนั้นนับพันนับหมื่นชนิด แกนฟ้าทั้งสองดีใจมากจึงเอาเมล็ดน้ำเต้าวิเศษหว่านขึ้นไปบนแผ่นดินและหว่านไปทั่วแผ่นดินทันใดนั้นท้องฟ้าก็เค็ยร่ายไปด้วยดวงดาว ดวงตะวัน ดวงจันทร์ที่ส่องแสงอยู่เจิดจ้าบนพื้นโลกไม่ว่าเมล็ดน้ำเต้าวิเศษตกไปถึงไหนก็เจริญงอกงามถึงนั้น ต้นไม้ใบหญ้าเขียวชะอุ่ม ดอกไม้บานสะพรั่ง สัมผัสลูกไม้ส่งกลิ่นหอมหวานทั่วทั้งโลก ไม่ว่าน้ำ กูเขาสวยงามจับตาเต็มไปด้วยแสงสีนานา มวลหมู่พฤษชาติเจริญงอกงามทั่วทุกต้นสวยงามยิ่งนัก

แต่เวลานั้นโลกเรายังไม่มีมนุษย์และสัตว์ เพราะในเมล็ดน้ำเต้ายังไม่ได้เพาะชีวิตมนุษย์และสัตว์ไว้ ปู่สังกะสา ย่าสังกะสีก็มาคำนึงว่าในเมื่อโลกมีพื้นแผ่นดินอันอุดมสมบูรณ์กว้างใหญ่ไพศาลอย่างนี้ก็ควรจะมีชีวิตอีกชีวิตหนึ่งมาเป็นผู้ครอบครองและบุกเบิก ดังนั้นแกนฟ้าทั้งสองจึงตกลงใจใช้เวลา 100 ปี มาสร้างมนุษย์และสัตว์นานาชนิดขึ้นตามเจตนารมณ์ของผู้วิเศษ แกนฟ้าเฒ่าทั้งสองจึงทำงานอย่างหามรุ่งหามค่ำ โดยใช้ดินเหนียวมาปั้นเป็นรูปคน ปู่สังกะสาปั้นมนุษย์ผู้ชาย ส่วนย่าสังกะสีปั้นมนุษย์ผู้หญิงเมื่อปั้นเสร็จปู่สังกะสา ย่าสังกะสีก็ได้ให้ชีวิตวิญญาณและพลังแก่หุ่นปั้นและจับคู่เป็นสามีภรรยาขึ้น และให้ทดสอบตัวเองท่ามกลางแสงแดด สายลม และฝน ครั้นผ่านเวลาอันยาวนานระยะหนึ่งแล้วสามีภรรยาดินเหนียวคู่นี้ก็กลายเป็นมนุษย์ที่มีชีวิต และจากนั้นมนุษย์ทั้งสองจึงเดินทางไปบนพื้นโลก แต่พวกเขาไม่มีภาษาใช้และยังพูดไม่เป็น ปู่สังกะสา ย่าสังกะสีจึงได้ให้ภาษาแก่ทั้งสอง สอนให้พูดและให้รู้จักใช้ความคิดและได้ตั้งชื่อให้ทั้งสองว่า มนุษย์ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาโลกก็มีมนุษย์อาศัยอยู่ มนุษย์ทั้งสองสามีภรรยาได้รับความคุ้มครอง คำแนะนำ จากปู่สังกะสา ย่าสังกะสี จึงค่อยๆเรียนรู้การใช้แรงงาน การหาอาหาร การดำรงชีวิตและการสืบพันธุ์อยู่ในโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลง จึงเป็นจุดเริ่มต้นของมนุษยชาติ

ต่อจากนั้นปู่สังกะสา ย่าสังกะสีก็ใช้ดินเหนียวปั้นเป็นรูปสัตว์ต่างๆ ทั้งสัตว์สี่เท้า สัตว์ปีก เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย แพะ แกะ หมู หมา กวาง เป็ด ไก่ นก ปลา เป็นต้น สัตว์และแมลงต่างๆ มีจำนวนนับพันนับหมื่นชนิด รูปร่างก็แตกต่างกันไป ขนาดใหญ่เล็กก็ไม่เหมือนกัน และได้ตั้งชื่อให้

สัตว์เหล่านี้ ให้เสียงร้องที่ต่างกัน แล้วได้ปล่อยลงทะเลบ้าง เข้าป่าลึกบ้าง ตั้งแต่นั้นมา ทะเลก็มีกุ้ง หอย ปู ปลา บนบกก็มีสัตว์ต่างๆ นับพันนับหมื่นชนิด รวมทั้งแมลงนานาชนิดด้วย โลกที่เงียบเหงา ซึมเซาปราศจากชีวิตก็กลายเป็น โลกมนุษย์ที่ตึกคึกคักมีชีวิตชีวาตั้งแต่นั้นมา " (สุชาติ ภูมิบริรักษ์, แปล., 2535)

จากตำนานกำเนิดพืชสมุนไพรจนถึงนิทานคติพื้นบ้านเรื่องปู่สังกะสาอย่าสังกะสี (แม้ว่าปู่สังกะสาและย่าสังกะสีจะเป็นนิทานที่แปลมาจากนิทานพื้นบ้านของชาวไทลื้อสิบสองปันนาและรู้จักและเล่าขานในเฉพาะหมู่คนเผ่าคนแก่ในชุมชน) แต่ก็พอที่จะวิเคราะห์เชื่อมโยงถึงวิถีคิดและโลกทัศน์เกี่ยวกับพืชสมุนไพร ซึ่งสมุนไพรเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตที่ได้ถูกสร้างขึ้นพร้อมกับมนุษยโลก วิถีคิดและโลกทัศน์ดังกล่าวจึงเป็นสิ่งสะท้อนทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อที่มีต่อพืชสมุนไพร เป็นความสัมพันธ์ ความผสมกลมกลืนทางธรรมชาติระหว่างโลก กับจักรวาลวิทยา และวิถีชีวิต พืชสมุนไพรจึงเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตที่ยังตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานในการบำบัดความเจ็บป่วยที่เป็นการปรับสมดุลธาตุของร่างกาย และยังมีบทบาทคุณค่าทั้งด้านอาหาร พิธีกรรม และการใช้สอยอื่นๆ

2.2 ผลญาติ : แนวคิด ความเจ็บป่วยที่ใช้พืชสมุนไพรในการบำบัดและการปรับสมดุล

แนวคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วยที่ใช้พืชสมุนไพรในการบำบัดนั้นเป็นผลมาจากวิถีคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วยของชุมชนที่ได้นำเสนอไปแล้วนั้น ในที่นี้จึงนำเอาแนวคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วยของชุมชนที่มีวิถีคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วยอันเนื่องมาจากความไม่สมดุลของธาตุร่างกายอันเกิดมาจากผลญาติ (ซึ่งชาวไทลื้อเรียกผลญาติว่าเป็นสาเหตุของความเจ็บป่วยอาจอนุมานได้กับคำว่าโรคในการแพทย์สมัยใหม่) ที่ต้องใช้วิธีการปรับความสมดุลของธาตุร่างกายให้อยู่ในภาวะปกติโดยการใช้พืชสมุนไพรในการปรับสมดุลมาวิเคราะห์และนำเสนอจากมุมมองของชุมชนเอง ซึ่งแนวคิดความเจ็บป่วยหรือผลญาติดังกล่าวนี้มีดังนี้

1.ผลญาติบ่เฮ็งคุด บ่เฮ็งคุดชาวไทลื้อถือว่าเป็นสาเหตุความเจ็บป่วยที่ทำให้ร่างกายผิดปกติและเกิดความไม่สบายนั้น จะมีอยู่ 4 ลักษณะ คือ

1) บ่เฮ็งคุดลม ซึ่งจะทำให้เกิดความเจ็บป่วยได้หลายแห่งของร่างกายขึ้นอยู่กับว่าจะเกิดขึ้นกับส่วนไหนของร่างกาย เช่น หากเกิดขึ้นกับบริเวณศีรษะจะมีอาการปวดหัว เรียกว่าบ่เฮ็งคุดเจ็บหัวปานจะแตก จะมีลมออกหูออกตา ตาจะแดงมีขี้ตาและ หากเกิดขึ้นบริเวณท้องก็เรียกว่า บ่

แข็งคุณลมคือตั้งต้น บ่แข็งคุณค้ำเจ็บต้องน้อย หากเจ็บไปทั่วร่างกายก็จะเรียกว่าบ่แข็งคุณเสียบก็เจ็บทั่วตัว เป็นต้น

2) บ่แข็งคุณเข้าข้อ ปวดกระดูก ซึ่งจะเกิดบริเวณข้อกระดูกต่างๆ เช่น บ่แข็งคุณเป็นกั้วกั้นคูกกั้นเอ็น เคนเหินลำบาก บ่แข็งคุณผีโป่งปองตามข้อคินข้อมือเรียกว่าบ่แข็งคุณคิบ บ่แข็งคุณปวดไปตามเส้นเอ็นแขนขาเรียกว่าบ่แข็งคุณลูกหนู เป็นต้น

3) บ่แข็งคุณอ่อนม้อย เหนื่อยล้า ซึ่งจะทำให้ร่างกายอ่อนเพลีย เช่น บ่แข็งคุณดอกแดง จะมีปื้นขึ้นเป็นจ้ำๆ ตามร่างกาย ไม่เจ็บไม่คัน บ่แข็งคุณกระด้าง เคนเหินลำบากโดยเฉพาะคนเฒ่าคนแก่ เป็นต้น

4) บ่แข็งคุณหลวง จะมีลักษณะเป็นตุ่มเป็นผื่น จะมีตุ่มออกตามแขนขา ลำคอ หรือลำตัว มีลักษณะที่ชาวบ้านเรียกว่า เพอะล่วน (ตุ่มมีน้ำเหลือง)

2.ผญาผู้ใช้ชนิดต่างๆ จะเป็นความเจ็บป่วยจากอาการใช้ชนิดต่างๆที่ชุมชนเรียกตามอาการหนักเบา เช่น ใช้ฮ้าง ใช้ฮ้าย เป็นอาการใช้ที่เรื้อรังรักษาไม่ค่อยหาย ใช้ลากสาตหรือคำหรือแดงเป็นใช้ที่เป็นๆหายๆซึ่งหมอยาพื้นบ้านเล่าว่าที่เรียกใช้ลากสาตเพราะผู้ป่วยจะต้องนอนสาตฝังไอลุ่นจากแสงแดดเมื่อแดดออกก็ต้องลากสาตเอาไปปูนอนฝังแดดเมื่อแดดหมดหรือร้อนใช้เริ่มลคก็ตั้งลากสาตมานอนในร่มจึงเรียกว่าใช้ลากสาต เป็นต้น

3.ผญาถิ้นใจกว้างๆเมาะๆ จะเป็นความเจ็บป่วยที่เกิดจากการแน่นหน้าอก มีลมจุกเสียดแน่นทำให้เกิดอาการสลิ้มสลือ หรือที่เรียกว่าป่นกว้างๆเมาะๆ

4.ผญาเป็นท้องๆต้องๆค้อยๆ จะเป็นอาการที่เกิดจากร่างกายผอมแห้งแรงน้อย ทานอาหารไม่ค่อยได้ ชุบผอม

5.ผญาลมชนิดต่างๆ จะเป็นอาการที่เกิดกับร่างกายที่สามารถเกิดขึ้นได้กับบุคคลทุกวัย เช่นหากเป็นอาการที่เกิดกับผู้หญิงอยู่ไฟหลังคลอดก็จะเรียกว่าเป็นผญาลมผิดเคือน หากเป็นอาการที่เกิดจากการทานอาหารผิดก็จะเรียกว่าเป็นลมกั้นสาบกั้นผิด หรือบางคนก็อาจจะเป็ลมฟองสมุทร (พ่อเฒ่าปิ่นเล่าว่าลมฟองสมุทรอาจจะเป็โรคที่ในปัจจุบันเรียกว่าลมบ้าหมู) มีอาการชักตัวเหลืองตาเหลือง เป็นต้น

6.ผญาคกะพะาะอาหาร จุกเสียด กัดต้อง เป็นอาการเจ็บป่วยที่เกิดกับระบบทางเดินอาหาร มีลักษณะจุกเสียดแน่นลิ้นปี่ ชาวบ้านเรียกว่ากั้คอก ต้องเออะลมออกมา (อาการเรอ) อาการก็จะทุเลา

7.ผญาลมคกะกิดคุดคุด เป็นอาการของผู้หญิงที่มีมูกขาวๆออกมาทางช่องคลอด หรือหลังอยู่ไฟหลังคลอด

8.ผญาคมะโสก มะโสกนั้นแบ่งเป็น 2 ชนิดคือ ประการแรกเป็นมะโสกที่เกิดขึ้นเนื่องจาก อุจจาระลำบากหรือชาวบ้านเรียกว่ามะโสกขี้แ่งกันปู้ด (ริดสีดวงทวาร) ประการที่สองเป็นมะโสก เจ็บหลังเจ็บเอว เนื่องจากการทำงานหรืออยู่เฉยๆก็ปวดหลังปวดเอว เป็นต้น

9.ผญาคไอเข้าไส้ ไอบ่มีน้ำลาย เป็นอาการเจ็บป่วยของระบบทางเดินหายใจ จะอาการไออยู่ ตลอด ไอเข้าไส้หมายความว่าไอจนตัวโค้ง ไอไม่มีเสมหะ

10.เปี้ยวผญาค เป็นอาการเจ็บป่วยของร่างกายจากการออกคุ่มที่เรียกว่าคุ่มปิด

11.เยี่ยวคั้น มดตะขี้ด และเป็นนิ้ว เป็นความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นกับระบบทางเดินปัสสาวะ เยี่ยวคั้น มดตะขี้ดหมายความว่าถ่ายปัสสาวะออกลำบาก มีอาการปวดท้องน้อย ปวดหลัง ส่วนเป็น นิ้วนั้นจะมีอาการคล้ายๆกัน แต่มีสาเหตุจากการอุดตันทางเดินปัสสาวะของก้อนนิ้ว

12.ลื้อต้อง ขี้ฮากสองกอง กินสาบกินผิด เป็นความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นกับระบบทางเดินอาหาร อันเนื่องมาจากการรับประทานอาหารผิดหรือมีเชื้อโรค ลื้อต้องจะเป็นอาการถ่ายเหลว ส่วนขี้ฮากสอง กอง (ออกสองทาง) นั้นจะมีอาการทั้งถ่ายเหลวและอาเจียน กินสาบกินผิดเป็นอาการที่รับประทาน อาหารผิด เป็นพิษ ไม่สะอาด เป็นต้น

13.ผญาคแม่กำเค้น และแม่ลูกหน้อยบมีน้ำนม เป็นอาการที่มักจะเกิดขึ้นกับหญิงอยู่ไฟหลัง คลอด เช่น อาจจะเป็นลมผิดเคื่อน กินสาบกินผิด หรือผอมแห้งแรงน้อย ไม่เจริญอาหาร เป็นต้น ส่วนแม่ลูกหน้อยบมีน้ำนมนั้น จะเป็นอาการที่เกิดขึ้นกับผู้หญิงบางคนที่เลี้ยงลูกน้อยแล้วไม่ค่อยมี น้ำนมไหล

14.อัมพฤษ อัมพาด เหน็บชา เป็นอาการของระบบประสาท มีอาการชาตามปลายมือปลาย เท้า เป็นต้น

15.ขาง สำหรับขางนั้นเมื่อพบในเด็กส่วนใหญ่จะเป็นขางน้ำนม เช่น ขางปากผัวะ (เป็นแผล ริมฝีปาก) หากเป็นขางในผู้ใหญ่มักจะเกิดกับระบบทางเดินอาหาร เรียกว่าขางเข้าไส้ ปากโอ้ คบ ท้องมีเสียงดังคู้บๆ (มีกลิ่นปาก เคาะท้องมีเสียงคัง) เป็นต้น

16.บาดแผล เลือดคกยางออก เช่น ลูกมีคบาด ตกต้นไม้ เป็นต้น

17.คุ่มฝี่ เช่น เป็นคุ่มผัวะ คุ่มสุก เป็นต้น

18.แมลงสัตว์กัดต่อย

จากแนวคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วยดังกล่าวชุมชนได้นำพืชสมุนไพรมาใช้ในการบำบัดความ เจ็บป่วยเพื่อปรับความสมดุลธาตุของร่างกายซึ่งมีวิธีการใช้ดังนี้คือ

1. การกินสด มักจะใช้ในกรณีที่ถูกฉีกหรือแรงควั่น เช่น หากเจ็บท้อง ท้องเสีย อาจเคี้ยวใบฝรั่งบ้าน หรือเหง้าปูเลย (ไฟล) กินแก้ปวดท้อง เป็นต้น

2. การพอกทา และ โป๊ะ เป็นการใส่สมุนไพรสดๆ นำมาโขลกหรือทุบให้ละเอียดแล้วนำมาพอกทาบริเวณที่เจ็บป่วย เช่น ปวดเมื่อย แผลงศัตร์กัดต่อย ไฟไหม้น้ำร้อนลวก เป็นต้น ส่วนการโป๊ะจะเป็นการนำสมุนไพรที่ทุบละเอียดมาโป๊ะ เช่น โป๊ะกระหม่อมเด็กเพื่อลดไข้ เป็นต้น

3. การประคบ (การจู๋) เป็นการนำสมุนไพรมาโขลกแล้วห่อด้วยผ้าอ้อมไฟให้ร้อนหรือเอาไปนึ่งให้อุ่นแล้วเอามาประคบตรงบริเวณที่เจ็บป่วย

4. การรมไอน้ำ (การสมไอ) เป็นการนำสมุนไพรอาจจะใช้สดหรือแห้งก็ได้มาใส่หม้อต้มแล้วนำผ้ามาปิดคั้งไฟจนเดือดเป็นไอแล้วให้ผู้ป่วยนั่งสูดไอโดยใช้ผ้าคลุมโปงเพื่อให้ได้รับไอน้ำอย่างเต็มที่ หรืออีกวิธีหนึ่งคือการคั้งหม้อต้มสมุนไพรไว้ได้แคร์แล้วให้ผู้ป่วยนั่งบนแคร์แล้วใช้ผ้าคลุมโปงไว้

5. การฝน เป็นการนำเอาสมุนไพรทั้งแห้งและสด ส่วนใหญ่จะเป็นสมุนไพรแห้งที่ได้ฉีกเก็บไว้ใช้ยามเจ็บป่วย นำมาชุบน้ำฝนกับหินแล้วคั้นน้ำ

6. การปั้นเป็นลูกกลอน ส่วนใหญ่จะเป็นสมุนไพรคำรับที่หมอยาพื้นบ้านเป็นผู้ฉีกไว้ การปั้นเป็นลูกกลอนนั้นจะนำสมุนไพรมาตากแห้งบดละเอียดแล้วผสมน้ำปั้นเป็นก้อนเล็กๆ หากเป็นสมุนไพรที่มีรสขมก็จะมีรสขมด้วยน้ำผึ้ง เพื่อให้มีรสหวานและน้ำผึ้งยังมีสรรพคุณทางยาเพิ่มเติมอีกด้วย

7. การบดเป็นผง เป็นการนำสมุนไพรมาชอยตากแห้งแล้วบดเป็นผงละเอียดไว้ชงกินกับน้ำอุ่น

8. การคองเหล้า เป็นการนำสมุนไพรตากแห้งแล้วนำมาคองเหล้าหรือบางชนิดก็ใช้คองสดๆ ส่วนใหญ่จะเป็นสมุนไพรบำรุงกำลัง เจริญอาหาร

9. การแช่น้ำคั้น เป็นการนำเอาสมุนไพรมาแช่น้ำแล้วคั้นน้ำ และนำน้ำมาล้างหน้าพรมศรีษะ

10. การต้มอาบ เป็นการนำเอาสมุนไพรมาต้มแล้วนำน้ำมาอาบให้ทั่วร่างกาย เช่น หลงอยู่ไฟ หลังคลอด เป็นต้น

การนำพืชสมุนไพรมาใช้ขึ้นขึ้นขึ้นอยู่กับความเจ็บป่วยเป็นสำคัญ ซึ่งความเจ็บป่วยบางอย่างบางทีก็ใช้พืชสมุนไพรเชิงเดี่ยวหรือตัวเดียวก็สามารถหายป่วยได้ แต่ความเจ็บป่วยบางอย่างที่เป็นมากกว่าที่ตนเองจะรักษาได้ หรือมีการพึ่งพาหมอยาพื้นบ้านแล้วการใช้พืชสมุนไพรอาจมีการใช้หลากหลายชนิดและวิธีการ เช่น ความเจ็บป่วยบางอย่างอาจมีการใช้สมุนไพรทั้งกิน อาบ หรือรมไอน้ำ เป็นต้น

2.3 องค์ความรู้และคุณค่าทางยาพืชสมุนไพรกับการปรับสมดุลธาตุร่างกาย

องค์ความรู้และคุณค่าทางยาของพืชสมุนไพรนั้นมีองค์ความรู้เกี่ยวกับโรคหรืออาการของโรคจากหัวข้อที่ 1.2.2 ที่กล่าวมาแล้วนั้นจะเชื่อมโยงกับองค์ความรู้และคุณค่าทางยาของพืชสมุนไพรที่จะใช้ในการบำบัดเพื่อการปรับสมดุลร่างกายให้อยู่ในภาวะปกติ ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างและนำเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรที่ใช้บำบัดความเจ็บป่วยเป็นกลุ่มโรคที่ชุมชนยังคงใช้อยู่ในปัจจุบันดังนี้ (ดูเพิ่มเติมองค์ความรู้และคุณค่าทางยาพืชสมุนไพรในตารางที่ 7 ภาคผนวก)

1) องค์ความรู้และคุณค่าทางยาพืชสมุนไพรกับการบำบัดอาการไข้ชนิดต่างๆ สำหรับองค์ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรที่นำมาใช้รักษาอาการไข้นั้น ชาวไทลื้อจะมีการใช้สมุนไพรหลายชนิดขึ้นอยู่กับอาการของไข้หรือความเจ็บป่วยนั้นๆ ซึ่งหากป่วยเป็นไข้เล็กน้อย โดยเฉพาะในเด็กเล็กแล้วการใช้สมุนไพรตัวเดียวจะหยาบหาได้ง่ายจากรอบๆบ้าน เช่น การใช้ต้นหรือหัวรางควา โขลกโป๊ะกระหม่อมเด็กเพื่อลดไข้ หรือการใช้ใบหอมโคนน้อยซึ่งเป็นพืชที่ปลูกไว้สำหรับเป็นผักปรุงรสและผักแกล้มอาหารนำใบมาโขลกโป๊ะกระหม่อมเด็ก เป็นต้น แต่หากว่าอาการไม่ทุเลาแล้วการใช้อีกระดับหนึ่งก็คือการพึ่งพาหมอยาพื้นบ้าน ซึ่งจะม้องค์ความรู้เกี่ยวกับตำรับยาหลายชนิดหลายตำรับ วิธีคิดเกี่ยวกับการใช้พืชสมุนไพรกับอาการไข้นั้นเป็นเรื่องของการปรับสมดุล ร้อนและเย็นของร่างกายนั้นคือหาธาตุเสียสมดุลและมีอาการตัวร้อนต้องใช้ความเย็นเพื่อปรับให้ธาตุร่างกายกลับมาอยู่ในภาวะปกติก็จะทำให้หายจากอาการไข้ตัวร้อน พืชสมุนไพรที่ใช้จะเป็นพืชกลุ่มรากน้ำหรือยาเย็นมาปรับธาตุร่างกายให้สมดุลมีพืชสมุนไพรหลากหลายชนิดและการนำมาใช้ก็ขึ้นอยู่กับอาการและความรุนแรงของความเจ็บป่วย เช่น หากผู้ป่วยมีอาการไข้เรื้อรัง (ไข้ฮ้าง ไข้ฮ้าย ไข้บ่ตบช่วง) ก็จะมีการใช้พืชสมุนไพรดังนี้

- ตำรับที่ 1
1. หญ้าขี้ด 3 อย่าง (หญ้าขี้ด 3 อย่าง)
 2. หญ้าคา (หญ้าคา)
 3. ตาฮ้อยคำ
 4. ผักหนอก (บัวบก)
 5. หญ้าหลับมัน (ชุมเห็ดไทย)

โดยนำเอารากหญ้าขี้ด 3 ชนิดคือหญ้าขี้ดมอน หญ้าขี้ดน้อย หญ้าขี้ดหลวง รากหญ้าคา ตาฮ้อยคำ รากหรือต้นบัวบก และรากชุมเห็ดไทยมาต้มคั้นน้ำรักษาอาการไข้เรื้อรัง ไข้ขึ้นสูง

คำรับที่ 2

1. หญ้าเมืองวาย (สาบเสือ)

2. แช่วคูก

3. สลิดบ้าน

4. ผักเช่า (ผักข้าว)

นำเอารากหรือใบหญ้าเมืองวาย ต้นแช่วคูก ใบสลิดบ้าน ใบผักเช่า นำมาผสมกัน แล้วโขลกผสมกับน้ำบ่อแก้ว (น้ำขี้หมา) เช็ดตัวเด็กให้ ไข้สูง ไข้เรื้อรัง

คำรับที่ 3

1. ไม้หัด

2. เตื่อแก้ง

3. เตื่อป่อง

4. ไม้สา

นำเอาต้นหรือกิ่งของพืชทั้งสี่ชนิดมาปอกเปลือกแล้วตัดเอาขนาดเท่านิ้วกลางของคน ไข้อย่างละ 3 อัน นำมาแช่น้ำคั้น แต่หากเป็น ไข้ขึ้นสูงเฉียบพลัน สำหรับเด็กแล้วให้ใช้สมุนไพร

1. คุณ (คุณ)

2. หนาดหลวง (หนาดหลวง)

3. ปูลิง (ชะพลู)

4. ควยปุดิน (พลู)

5. ผักหนอก (บัวบก)

6. ผักเปี้ยว

7. เก้าบ่เอ็ก (ผาเป็ง)

8. รวงคาว (ว่านน้ำ)

9. ข้าวสารเจ้า

นำเอายอดคุณ 3 ยอด (หางคุณ 3 หาง) หนาดหลวง 3 ยอด (หางใบหนาด 3 หาง) ยอดชะพลู (หางปูลิง 3 หาง) ยอดพลู 3 ยอด (ควยปุดิน 3 เตื่อ) บัวบกพอประมาณ ยอดผักเปี้ยว 3 ยอด ผาเป็ง 3 ยอด (เก้าบ่เอ็ก 3 หาง) ว่านน้ำ 3 ใบ (รวงคาว 3 หาง) มารวมกันและทุบหรือโขลกแล้ว แบ่งครึ่ง ใ้ปะหัว กระทบ่อม อีกครึ่งหนึ่งใส่ลงในน้ำบ่อแก้ว (น้ำขี้หมา) นำมาเช็ดลูบหัว ลำตัว และ แขน ขา เป็นต้น

2) องค์ความรู้และคุณค่าทางยาพืชสมุนไพรกับการบำบัดโรคบ่เอ็งคุณชนิดต่างๆ พืชสมุนไพรที่นำมาใช้รักษาหรือบำบัดความเจ็บป่วยโรคบ่เอ็งคุณนั้นเป็นผลมาจากความผิดปกติของธาตุลม ซึ่งโรคบ่เอ็งคุณนั้นมีหลายประเภทการใช้พืชสมุนไพรเพื่อปรับสมดุลธาตุร่างกายก็จะขึ้นอยู่กับ

กับชนิดของโรคบ่งชี้คุณค่านั้นๆ ส่วนใหญ่แล้วโรคบ่งชี้คุณนั้นผู้ที่วินิจฉัยว่าเป็นโรคดังกล่าวก็คือหมอยาพื้นบ้านดังนั้นกระบวนการรักษาพยาบาลจึงเป็นบทบาทของหมอยาพื้นบ้านเป็นหลักสำหรับโรคบ่งชี้คุณที่ยกตัวอย่างนำเสนอในที่นี้เป็นโรคบ่งชี้คุณต้องเดิน ลมต้องเดิน และมคตะขิดเสียดคือ ซึ่งเป็นโรคที่ชุมชนยังพึ่งพาสมนไพรพื้นบ้านเป็นหลักในการบำบัด สมุนไพรที่ใช้ในการบำบัดโรคนี้นี้มีดังนี้

- 1.จุ่มจะริงตัวปู (บอระเพ็ด)
- 2.หญ้านิวหนู (หญ้าแห้วหมู)
- 3.พริกหน้อย
- 4.บักกอก (มะกอก)
- 5.เทียนคำ (เทียนคำ)
- 6.ข่า
- 7.กล้วยติบ (กล้วยติบ)
- 8.ผีเสื้อหน้อย (ผีเสื้อหน้อย)
- 9.หนาดหลวง
- 10.หนามผีป้าย
- 11.ปูเลย (ไพล)
- 12.ผักส้ม
- 13.ส้มป่อย
- 14.ป้อแดง
- 15.เหมียง (ชา)
- 16.แก่นฝาง

โดยที่วิธีการนำพืชสมุนไพรดังกล่าวมาใช้นั้นมีวิธีการดังนี้คือ เอาต้นจุ่มจะริงตัวปู หัวหญ้านิวหนู ต้นหรือรากพริกหน้อยมาตากแห้งแล้วบดละเอียดเป็นผงผสมไข่แดงไก่และน้ำผึ้งปั้นเป็นลูกกลอนกินเช้าเย็น ส่วนพืชสมุนไพรที่นำมาทำเป็นยาจุ่ม (ประคบ) ตรงบริเวณที่ปวดนั้นจะใช้อ้อย 3 คำรับคือ 1) ใช้คาต้นมะกอก และเทียนคำ โขลกละเอียดผสมอิฐห่อด้วยผ้าอ้อมไฟให้พอร้อนจึงนำมาประคบ 2) ใช้ใบข่า และใบกล้วยติบ โขลกละเอียดผสมอิฐห่อด้วยผ้าอ้อมไฟให้พอร้อนจึงนำมาประคบ 3) ใช้ใบผีเสื้อหน้อย ใบหนาดหลวง ใบหนามผีป้าย เหง้าปูเลย ใบผักส้มและผักส้มป่อยมาโขลกละเอียดผสมอิฐห่อด้วยผ้าอ้อมไฟให้พอร้อนจึงนำมาประคบ ทั้งนี้จะใช้ตำรับใดนั้นหมอยาพื้นบ้านจะเป็นผู้แนะนำให้

3) องค์ความรู้และคุณค่าทางยาพืชสมุนไพรกับการบำบัดโรคลมชนิดต่างๆ เป็นการใช้พืชสมุนไพรเพื่อปรับสมดุลให้แก่ร่างกายอันเนื่องมาจากความผิดปกติของธาตุลมในร่างกาย สำหรับพืชสมุนไพรที่นำมาใช้รักษาโรคลมต่าง ๆ นั้นมีอยู่หลายตำรับ ซึ่งโรคลมที่ชุมชนพึ่งพาพืชสมุนไพรมากที่สุดคือโรคลมผัดเค้น (ลมผัดเค้น) เป็นโรคที่มักจะเกิดเฉพาะกับผู้หญิงที่อยู่ไฟหลังคลอดหรือที่ชาวไทลื้อเรียกว่าอยู่เค้น ผญาแม่ท่าเค้น (แม่ตูกน้อย) พืชสมุนไพรที่ใช้จะมีอยู่สองลักษณะคือ ประการแรกจะเป็นพืชสมุนไพรที่ใช้ป้องกันและใช้ทุกวันในระหว่างที่อยู่ไฟหลังคลอด ประการที่สองจะเป็นสมุนไพรที่ใช้รักษาเมื่อเกิดโรคลมผัดเค้น ซึ่งมีสมุนไพรที่ใช้ดังนี้

พืชสมุนไพรที่ใช้ป้องกันขณะอยู่ไฟหลังคลอด

1. หนาดหลวง
2. เป้าเลือด
3. เป้านั่ง

โดยนำเอาใบหนาดหลวง ใบและต้นเป้าเลือด และหัวเป้านั่งมาต้มอาบนำทุกวัน จะช่วยให้สุขภาพอนามัยของแม่ดี ร่างกายสามารถปรับคืนสู่สภาพเดิมที่สมบูรณ์ได้เร็ว ส่วนเมื่อเกิดโรคลมผัดเค้นแล้วก็จะใช้พืชสมุนไพรดังต่อไปนี้รักษาคือ

ตำรับที่ 1

1. จ้อยนาง
2. บ่แขว้งขม (มะแว้ง)
3. บ่เชื้อขาว (มะเชื้อขาว)
4. ผักหวานบ้าน (ผักหวาน)
5. ผักคืด (ผักคืด)

นำเอารากจ้อยนาง รากมะแว้ง รากมะเชื้อขาว รากผักหวาน และรากมาต้มหรือฝน

คั้นน้ำแก้ลมผัดเค้น กินผัด

ตำรับที่ 2

1. ขี้เหล็ก
2. ป้อแดง
3. เหน้าโน
4. เหมียดคน
5. ลมแล้ง
6. ไม้บ่เคาะ

โดยนำเอาต้นขี้เหล็ก ต้นป้อแดง ต้นเหน้าโน ต้นเหมียดคน ต้นลมแล้ง ต้นไม้บ่เคาะ ฝนกับน้ำแช่ข้าวเจ้าสารคิม

คำรับที่ 3

1. ขมิ้นชัน
2. เก้าตอง (ตอง)
3. ปูเลย (ไพล)
4. บป็น (มะตูม)
5. ผักหนาม

โดยนำเอาเหง้าขมิ้นชัน เปลือกตอง เหง้าไพล เปลือกต้นมะตูม หัวผักหนามตากแห้งบดละเอียดคั้นกับน้ำอุ่น

คำรับที่ 4

1. หนาดหลวง
2. สู้งแดง (ละหุ่งแดง)
3. กอลินจอน
4. เก้าบ่เอ็ก (ผาเป็ง)
5. บ่เฟื่อง (มะเฟื่อง)
6. ผักขึ้นก
7. ควยงูหน้อย
8. ควยงูหลวง
9. จำมั่ง
10. ผักคอบ

นำเอาใบพืชสมุนไพรทั้ง 9 ชนิด และหัวผักคอบ มาคั้นรวมไอน้ำ หากเป็นลมที่อาการอาเจียน คลื่นไส้ อาเจียนเป็นลมออกมากก็จะใช้สมุนไพรบางตัวรักษาช่วยเสริม เช่น ใช้ใบตำแยมีดัดเอาขนาด 1 กำมือแช่น้ำคั้น ล้างหน้า หรือใช้ต้นสปีนงาป่าฝนคั้นน้ำ เป็นคั้น

4) องค์ความรู้และคุณค่าทางยาพืชสมุนไพรกับการบำรุงร่างกาย เจริญอาหาร วิธีคิดดังกล่าวนี้เป็นผลมาจากความไม่สมดุลของธาตุต่างๆในร่างกายทั้งธาตุดิน ธาตุไฟ พืชสมุนไพรจึงเป็นตัวที่จะช่วยเชื่อมธาตุต่างๆให้กลับมาอยู่ในภาวะสมดุล พืชสมุนไพรที่นำมาใช้สำหรับบำรุงร่างกายนั้นมีหลากหลายชนิด ซึ่งจะเลือกใช้พืชชนิดใดบ้างนั้นขึ้นอยู่กับความเชื่อ ความศรัทธา และพืชที่หาได้ง่าย ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการสอบถามเอาคำรับจากหมอชาวบ้าน โดยเฉพาะสมุนไพรที่ใช้ดองเหล้าเป็นยาชูกำลังที่นิยมของผู้ชายในชุมชน ซึ่งหากเป็นคำรับแล้วมีคำรับยาบำรุงกำลังของพ่อเฒ่าปิ่น ที่ชื่อว่าคำรับข้างงาเดียว (ข้างงาเดียว) มีพืชสมุนไพรดังนี้

1. ปิคปิวแดง
2. จะข่านจิ้น

3. ชิงแกลง

4. พริกหน้อย

นำเอารากหรือต้นปึกปิวแดง ต้น จะข่านจีน เหง้าชิงแกลง รากพริกหน้อย มาคองเหล้าหรือคั้นคั้นหลังอาหารเย็นทุกวันช่วยเจริญอาหาร บำรุงร่างกาย หากเป็นคำรับของพ่อเฒ่าโค้วก็จะใช้พืชสมุนไพรได้แก่ รากบ่อสูงฮั่ว (มะหุ่งร้ว) แขนข้าวโปคเมือง (ซึ่งข้าวโปคพื้นเมือง) และต้นแกนฝาง นำมาคั้นคั้นเป็นประจำ ขณะที่พ่อเฒ่าวงศ์ ก็จะมีการใช้พืชสมุนไพรหลายชนิดสำหรับคองเหล้า เช่น ว่านงาจ้าง เป้านั่ง ฯลฯ หรืออาจจะใช้สมุนไพรตัวเดียวคองเหล้า เช่น ฮ้อสะพายควายทั้งต้นหรือเครือ เป็นต้น หากเป็นการบำรุงร่างกายสำหรับผู้หญิงก็จะมีตำรับยาที่ใช้รักษามดตะกิดฤดูหนาวและช่วยบำรุงกำลัง ประกอบด้วยพืชสมุนไพรดังนี้

1. ปูเลย 4 ส่วน
2. ขมิ้นชัน 4 ส่วน
3. ชิงแกลง 4 ส่วน
4. พริกหน้อย 4 ส่วน
5. เตียนคำ 4 ส่วน
6. ปึกปิวแดง 10 ส่วน
7. แกนฝางแดง 10 ส่วน

นำมาชอยตากแห้งแล้วนำมาบดละเอียดเป็นผงกินกับน้ำอุ่นน้ำร้อน หรือใช้คองเหล้า ขนาด 1 ซ้อนโต๊ะคองเหล้าขาว 1 ขวด สมัยก่อนตามตำรับจะใช้กระบอกไม้ไผ่สวมนิ้วกลางของผู้ที่จะกินยาให้พอดีกับขนาดนี้จากนั้นนำมาคองยากินเช้าและเย็น เป็นยาบำรุงกำลัง เหมาะสำหรับแม่กำเดือนมีลูกน้อย ช่วยขับน้ำนม มีข้อห้ามใช้ในหญิงมีครรภ์และเวลามีไข้ตัวร้อน

สำหรับอีกตำรับหนึ่งที่พ่อเฒ่าปิ่น หมอยาพื้นบ้านเล่าว่าต้องปรุงและชิบไว้ตลอดเวลาเพราะไม่เฉพาะผู้คน ในชุมชนเท่านั้นที่ต้องการแต่ยังมีผู้คนต่างหมู่บ้านมาขอรับบริการด้วยคือ ตำรายาที่เรียกว่ายาถ่านี่ลิ้มแม่ มีพืชสมุนไพรประกอบด้วย

1. หญ้านิ้วหนู (หญ้าแห้วหมู)
2. บ่อแข้วงขม (มะแข้วง)
3. จุ่มจะริง (บอระเพ็ด)
4. หอมเคี่ยมขาว (กระเทียม)
5. ฟ้าทะลายโจร

โดยนำหัวเหินหัวหนุ หน่วย(ผล)บ่แขว้งขม เครื่องจุ่มจะริง หอมเคียม คั้น ฟ้า ทะลายโจร มาตากแห้งแล้วนำแต่ละอย่างนำหนักเท่ากันมาบดให้ละเอียดผสมกับน้ำผึ้งปั้นเป็นลูก กลอน โดยที่การรักษาโรคเบาหวานให้รับประทานครั้ง 1 เม็ด 3 เวลาหลังอาหาร หากมีอาการดีขึ้น โดยสังเกตจากความถี่ของอาการอยากปัสสาวะที่ลดลง ก็ให้ลดขนาดลงโดยกินวันละ 2 เวลาหลัง อาหารเช้าเย็น หากผู้ป่วยมีอาการรุนแรงให้ใช้ใบพลูที่แก่จัดนำมาตากแห้งแล้วนำไปตั้งไฟคั่ว จากนั้นนำมาบดให้ละเอียดห่อผ้าขาวเช่นน้ำดื่ม 3 เวลาหลังอาหารคู่กับการกินยาลูกกลอน จะช่วยทำให้ อาการดีขึ้น และเมื่ออาการดีขึ้นใกล้จะหายให้ใช้ยาตัด โดยใช้มะพร้าวไฟแก่พอเหมาะเจาะรูแล้วใช้ ถ่านไม้ที่ติดไฟแดง 7 ก้อนใส่ลงไปแล้วต้มน้ำมะพร้าวนั้น ส่วนการรักษาอาการผอมแห้งแรงน้อย จะช่วยให้เจริญอาหาร บำรุงร่างกาย เหมาะสำหรับหญิงอยู่ไฟหลังคลอด ช่วยขับน้ำคาวปลา

5) องค์ความรู้และคุณค่าทางยาพืชสมุนไพร กับการบำบัดโรคทางเดินปัสสาวะ สำหรับโรค ทางเดินปัสสาวะชุมชนได้แบ่งออกเป็นสองโรคคือ โรคมดตะขิตเขี้ยวคัน หรืออาการปัสสาวะ ลำบากทำให้ปวดหลังปวดเอว และโรคนี้ สำหรับพืชสมุนไพรที่นำมาใช้เพื่อบำบัดโรคดังกล่าวนี้ จึงได้แบ่งออกเป็นสองกลุ่มดังนี้ พืชสมุนไพรที่ใช้บำบัดโรคมดตะขิตเขี้ยวคันประกอบด้วย

- 1.ควยงูลวง
- 2.หญ้าถอดปล้อง (หญ้าถอดปล้อง)
- 3.เคื่อยหิน
- 4.ข้าวโปคเมือง (ข้าวโปคพื้นเมือง)
- 5.บ่เฟื่อง (มะเฟื่อง)

นำรากหญ้าควยงู ต้นหญ้าถอดปล้อง รากเคื่อยหิน ชั่งข้าวโปคพื้นเมือง ต้นมะเฟื่อง มาต้มน้ำ จะช่วยขับปัสสาวะ แก้อเจ็บหลังเจ็บป็นเอว ปวดเนื้อปวดตัวสำหรับโรคนี้มันมีการใช้ พืชสมุนไพรอยู่สองตำรับ ดังนี้

ตำรับที่ 1

1. ปร้าวไฟ (มะพร้าวไฟ)
2. บ่เฟื่อง (มะเฟื่อง)
3. บ่ก้อแกง (ทับทิม)
4. ไม้ฮวก (ไผ่รวก)
5. ตะล่อมขาว (บานไม่รู้โรยขาว)
6. หญ้าถอดปล้อง (หญ้าถอดปล้อง)

ตำรับที่ 2

1. เมกิ้นฝาง (แกนฝาง)
2. หญ้าหนุ (หญ้าแห้วหมู)
3. หญ้าผากควาย (หญ้าผากควาย)
4. ดอกคำแฮ (ดาวกระจาย)
5. หญ้าหนวดเสือ (หญ้าหนวดแมว)
6. มะแฮะนก

โดยในตำรับที่ 1 นำเอารากมะพร้าวไฟ รากมะเฟือง รากทับทิม รากไผ่รวก รากบานไม่รู้โรยขาว ต้นหญ้าดอกปล้อง มาต้มคั้นน้ำ และตำรับที่ 2 นำเอาต้นแกนฝาง หัวหญ้าเหี่ยวหมู หัวหญ้าผากควาย รากดอกดาวกระจาย ต้นหญ้าหนวดแมว และรากมะแฮะนกดมาต้มคั้นน้ำจะช่วยขับปัสสาวะ ละลายนิ่ว รักษากระเพาะปัสสาวะอักเสบ

6) องค์ความรู้และคุณค่าทางยาพืชสมุนไพร กับการบำบัดโรคทางเดินอาหาร เป็นการปรับสมดุลเกี่ยวกับอาการผิดปกติของระบบทางเดินอาหาร สำหรับโรกระบบทางเดินอาหารนั้นมีอาการสองประการที่ชุมชนที่นิยมใช้พืชสมุนไพรในการบำบัด โดยประการแรกเป็นอาการเกี่ยวกับความไม่สมดุลของธาตุไฟ ทำให้ท้องเสีย (อุจจาระสีเหลือง ขี้สกปรกสองกอง) และประการที่สองเป็นอาการเกี่ยวกับโรคกระเพาะอาหารที่มีอาการจุกเสียดแน่นท้อง สำหรับพืชสมุนไพรที่นำมาใช้บำบัดอาการเกี่ยวกับท้องเสียประกอบด้วย

1. บัก้วยแก้ว (ฝรั่งพื้นบ้าน)
2. บักอังก (ทับทิม)
3. บักอนดา (ไม้จี่)
4. เครื่องกรองแกรบ
5. หญ้าเกี่ยวช้าย
6. หญ้าคอกคอง

โดยนำเอารากฝรั่งพื้นบ้าน รากทับทิม รากไม้จี่ รากเครื่องกรองแกรบ รากหญ้าเกี่ยวช้าย รากหญ้าคอกคองมาต้มคั้นน้ำรักษาอาการท้องเสีย คลื่นไส้ อาเจียน หากมีอาการไข้ ร่วมกับอาการท้องเสียก็จะใช้พืชสมุนไพรประกอบด้วย

1. บักอกป่า (มะกอก)
2. ผักหนอก (บัวบก)
3. เป้าตองแตก (เป้าตองแตก)

โดยนำเอาเปลือกมะกอกป่า รากบัวบกและรากเป้าตองแตกมาแช่น้ำคั้นจะช่วยลดอาการไข้ และท้องเสีย สำหรับโรคที่เกี่ยวกับกระเพาะอาหารและอาการจุกเสียดแน่นท้องนั้นมีการใช้พืชสมุนไพรประกอบ

ตำรับที่ 1

1. หญ้ามันหลวง
2. หญ้าคดหมา (กระพังโหม)
3. ปุเลย (ไพล)

โดยนำเอารากหญ้ามีนหลวง รากหญ้าคดหมา และเหง้าปูเลย มารวมกันต้มน้ำดื่มแก้
แก้อาการท้องอืดท้องเฟ้อ จุกเสียด และสำหรับโรคโรคกระเพาะอาหารที่นิยมใช้พืชสมุนไพร ได้แก่

ตำรับ 1 ใช้เหง้าดอกคำเหินนำมาซอยตากแห้งแล้วคั่วให้ละเอียดเป็นผงผสมกับข้าวสารเจ้าบด

ละเอียดพอสมควรรับประทานครั้งละ 1 ช้อนชา 3 เวลา ก่อนอาหาร

ตำรับ 2 ใช้เหง้าขมิ้นชันซอยตากแห้งแล้วคั่วให้ละเอียดนำน้ำผึ้งมาผสมปั้นเป็นลูกกลอน

กินครั้งละ 1 เม็ด 3 เวลา ก่อนอาหาร

ตำรับ 3 ใช้ใบ คันท่อมโค่นหลวง นำมาโขลกให้ละเอียดบีบน้ำมาตั้งไฟเคี่ยวให้งวดพอ

ดีแล้วนำน้ำผึ้งมาผสมพอให้หวานกินวันละ 3 เวลา

จากที่กล่าวมาเป็นตัวอย่างขององค์ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตที่
เป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับการรักษาพยาบาลพื้นบ้าน วิถีชีวิตเกี่ยวกับความสมดุลและวิธีการปรับความ
สมดุลของธาตุร่างกายที่สูญเสียไปให้กลับเป็นปกติและเป็นการบำบัดความเจ็บป่วยที่ใช้พืช
สมุนไพรเป็นองค์ประกอบในการปรับสมดุลธาตุร่างกายทั้งคืน น้ำ ลม ไฟ ดังกล่าวจึงสะท้อนให้
เห็นถึงองค์ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาอันชาญฉลาดของชุมชนที่ได้รับการทดลอง เรียนรู้ และสืบทอด
มาช้านาน องค์ความรู้ดังกล่าวเป็นการแปลความหมายจากการเรียนรู้ในชีวิตจริง เป็นผลจากการ
ปฏิบัติและได้รับการสั่งสมจากประสบการณ์ที่ผ่านมามากมายหลายชั่วอายุคน พืชสมุนไพรจึงเป็นส่วนหนึ่ง
ของวิถีชีวิต และเป็นส่วนหนึ่งของความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งรายละเอียด
เกี่ยวกับองค์ความรู้การแพทย์พื้นบ้านกับองค์ความรู้และคุณค่าทางยาพืชสมุนไพร แสดงไว้ใน
ตารางที่ 7 (ภาคผนวก ก)

**2.4 ประมวลผลความสัมพันธ์องค์ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพร : กระบวนการเรียนรู้ และการ
ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น**

องค์ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรเป็นภูมิปัญญาของชุมชนที่ได้รับการเรียนรู้ การสืบทอด
มายาวนาน องค์ความรู้เหล่านี้มิได้ถูกกำหนดขึ้นมาอย่างลอยๆ แต่หากได้รับการเรียนรู้ การค้นคว้า
ทดลอง และสืบทอดผ่านมาหลายชั่วอายุคน ซึ่งหากวิเคราะห์แล้วองค์ความรู้เหล่านี้เป็นกระบวนการ
ทางวิทยาศาสตร์หรืออาจจะกล่าวได้ว่าเป็นวิทยาศาสตร์แบบชาวบ้าน เพราะว่าองค์ความรู้ดังกล่าว
กล่าวได้ผ่านวิถีคิดและมีการทดลองใช้ มีการค้นคว้าว่าวิธีการไหนที่ได้ผลดี และพืชชนิดไหนที่นำ
มาใช้รักษาความเจ็บป่วยแล้วหายป่วยก็จะได้รับการบอกเล่าและการจดบันทึกไว้ในตำราหรือปืบสา

และมีการถ่ายทอดมายังชนรุ่นลูกหลานสืบมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งหากมองกระบวนการเรียนรู้ และการสืบทอดแล้วแบ่งได้ 2 ระดับคือ

1. ระดับครอบครัว และเครือญาติ ในฐานะเป็นหน่วยย่อยของสังคมชุมชน
2. ระดับหมอยาพื้นบ้าน ในฐานะผู้ทรงภูมิปัญญาเกี่ยวกับพืชสมุนไพรและในฐานะที่พึ่งของชุมชนเมื่อยามเจ็บป่วย

1. กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดระดับครอบครัวและเครือญาติ สำหรับชุมชนไทลื้อแล้วลักษณะของครอบครัวและเครือญาติมีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น การช่วยเหลือพึ่งพาเยี่ยงเมียนเมื่อยามเจ็บไข้ได้ป่วยเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของระบบเครือญาติได้เป็นอย่างดี คตินความสัมพันธ์ทางสังคมในระดับเครือญาติดังกล่าวยังได้นำไปสู่การเรียนรู้และการถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับวิธีการในการรักษาพยาบาลเพื่อให้หายจากความเจ็บป่วย การรักษาพยาบาลโดยการใช้พืชสมุนไพรก็เป็นวิธีการหนึ่งที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายในชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มผู้อาวุโส พ่อเฒ่าแม่เฒ่าที่เป็นปู่ย่า ตายาย เป็นที่เคารพของลูกหลานจะมีบทบาทสูงในการแนะนำวิธีการรักษาความเจ็บป่วย องค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการพืชสมุนไพรจึงมีการเรียนรู้และถ่ายทอดผ่านสถาบันครอบครัวและเครือญาติ ซึ่งอาจจะพอแยกรูปแบบวิธีการเรียนรู้และการ ถ่ายทอดได้ 3 ประการคือ

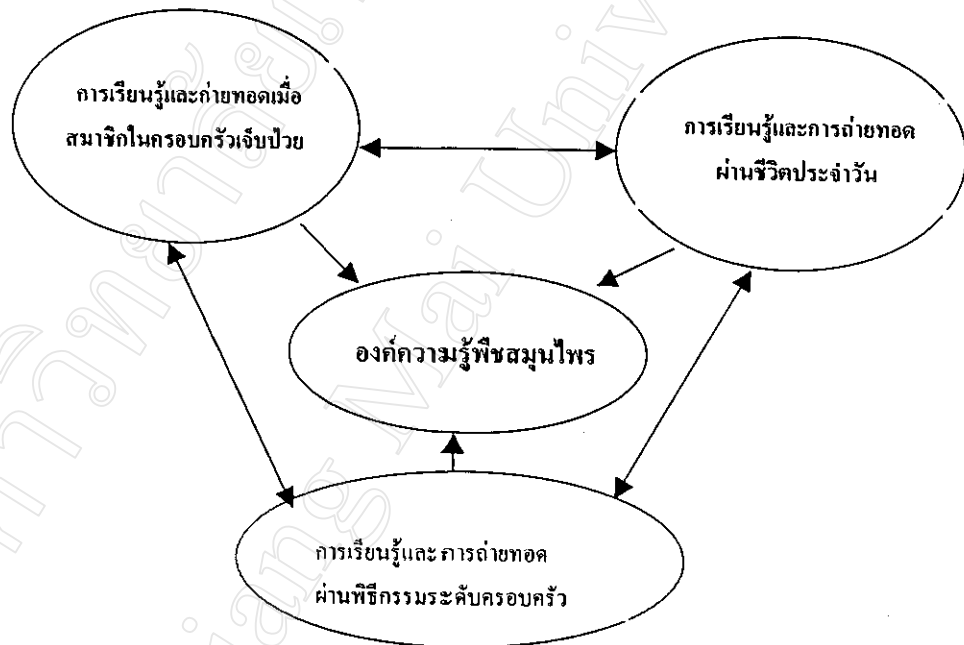
1) การเรียนรู้และถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรเมื่อสมาชิกในครอบครัวและเครือญาติเกิดเจ็บป่วย การเรียนรู้และการถ่ายทอดในรูปแบบนี้นับว่าเป็นรูปแบบที่พบมากที่สุดเพราะว่าเมื่อสมาชิกในครอบครัวหรือเครือญาติเกิดความเจ็บป่วย ซึ่งหากเป็นความเจ็บป่วยที่เล็กน้อยๆ แล้วก็ใช้พืชสมุนไพรรักษา เช่น เมื่อเด็กเล็กเกิดไม่สบายมีไข้ คั้วร้อน พ่อแม่ก็จะใช้พืชสมุนไพรรางดาว (วานน้ำ) หรือหอมโค้นน้อย หอมโค้นหลวงมาทุบหรือโขลก โปะกระหม่อมเด็กเพื่อช่วยลดไข้ หรือการใช้ขมิ้นอ้อยทาแก้ตุ่มขุมกุดในเด็กเล็ก การใช้ปูเลยคัมแก้อาการปวดท้องท้องอืด เป็นต้น การไปเก็บพืชสมุนไพรดังกล่าวหากพ่อแม่ไม่สามารถไปเก็บเองได้ก็จะใช้ลูกที่โตพอไปขอหรือเก็บสมุนไพรซึ่งมักจะปลูกไว้ตามข้างบ้านหรือถ้าไม่ได้ปลูกไว้ในบ้านตนเองก็จะมีแถวบ้านใกล้เรือนเคียง หรือบ้านปู่ย่า ตายาย การไปเก็บสมุนไพรดังกล่าวเด็กก็จะได้เรียนรู้ว่าพืชชนิดไหนที่นำมาช่วยรักษาพยาบาลได้ไปในตัว แต่ถ้าหากเป็นความเจ็บป่วยที่รุนแรงเกินกว่าที่พ่อแม่จะรักษาได้ก็จะไปพึ่งพาหมอยาพื้นบ้านเป็นผู้ช่วยในการรักษา หมอยาพื้นบ้านก็จะทำการอธิบาย (เก็บรวบรวมสมุนไพร) ให้แต่หากเป็นสมุนไพรที่ไม่สามารถไปเก็บเองได้ เช่น พ่อเฒ่าปิ่นที่มีอายุมากสาวยตาไม่ค่อยดี เมื่อมีคนมาขอให้ช่วยรักษา ก็จะบอกตัวยาวว่าพืชชนิดไหน ต้นใดที่จะให้ไปช่วยเก็บมาให้เพื่อใช้เป็นส่วนประกอบของตำรับยา หรือบางทีพ่อปิ่นก็จะบอกชื่อพืชสมุนไพรและวิธีการนำมาใช้ให้แล้วให้ไปเก็บ

หาเอารักษาเอง วิธีการดังกล่าวจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรวิธีหนึ่งซึ่งหากวิเคราะห์ดูแล้วจะเห็นว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดที่เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชุมชน ที่ไม่ได้แยกการเรียนรู้ การถ่ายทอดด้วยวิธีการศึกษาเหมือนระบบการศึกษาสมัยใหม่แต่หากเป็นการเรียนรู้การถ่ายทอดจากการประสบการณ์และการปฏิบัติจริงในวิถีชีวิต

2) การเรียนรู้และการถ่ายทอดผ่านการใช้ในชีวิตประจำวัน รูปแบบวิธีการเรียนรู้และการถ่ายทอดในลักษณะนี้นั้นจะแฝงอยู่ในชีวิตประจำวันเพราะว่าพืชสมุนไพรไม่ได้มีคุณค่าทางยาในการบำบัดความเจ็บป่วยอย่างเฉียบเท่านั้น มีพืชสมุนไพรหลากหลายชนิดที่มีคุณค่าทั้งที่ใช้เป็นอาหาร ใช้ในการประกอบพิธีกรรม การใช้สอยต่างๆ รวมทั้งเป็นพืชไม้ประดับ ไม้มงคลตามความเชื่อพื้นบ้าน เช่น บ่อแข้วงขม บ่อเขื่อน บ่อเขื่อนขาว ผักหวาน ชิง ข่า ฯลฯ ที่มักจะปลูกตามข้างบ้านและริมรั้วข้างบ้านไว้สำหรับเป็นผักแกงส้มนั้น พ่อบ้านแม่บ้านส่วนใหญ่จะนำมาใช้เป็นอาหารขณะที่ใหม่แดง บานแดงขาว บานแดงแดง หมากปู้ ฯลฯ ก็จะปลูกเป็นไม้ประดับ ความเชื่อ พืชเหล่านี้หมอยาพื้นบ้านจะนำมาเป็นส่วนประกอบคำรับยารักษาความเจ็บป่วยแก้โรคลมต่างๆ หมอยาพื้นบ้านจะเป็นผู้ที่ให้คำแนะนำบอกกล่าวแก่พ่อบ้านแม่บ้านที่เป็นลูกหลานของตนเองว่า พืชที่เป็นอาหารนั้นมีประโยชน์ทางยารักษาโรคด้วย ซึ่งการเรียนรู้ดังกล่าวจะเป็นการบอกกล่าวถึงสรรพคุณของพืชชนิดนั้นๆว่า ใครบ้างที่สามารถจะกินพืชชนิดนั้นได้ และทำอย่างไรในการกิน เพราะพืชบางชนิดหากกินมากอาจทำให้เกิดโทษแก่ร่างกายได้ โดยเฉพาะการใช้พืชสมุนไพรในบ้านเมื่อเข้าป่าหรือไปไร่ไปสวนหากเกิดอุบัติเหตุเล็กๆน้อยๆ เช่น มีคบาด หรือเป็นแผลถลอกมีเลือดไหล ชาวบ้านก็มักจะเด็ดใบหญ้าเมืองววย (สาบเสือ) มาล้างน้ำและขยี้ทาแผลเพื่อสมานแผลและห้ามเลือด ความรู้เหล่านี้เด็กๆก็ได้เรียนรู้จากการติดตามพ่อแม่ไปทำไร่ทำสวน นอกจากนี้พืชสมุนไพรยังใช้ประโยชน์ด้านอื่น เช่น บ่อหอมขมิ้นใช้ใบมาทอดน้ำมันหมูใช้จุ่มและไล่แมลง กะเทียมใช้เพื่อปลาดมหนองน้ำ บ่อขูดใช้สระผม หรือแม้กระทั่งน้ำข้าวหมา (น้ำแช่ข้าวสารสำหรับนึ่ง) ที่คนเฒ่าคนแก่ใช้สระผมมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นต้น องค์ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรเหล่านี้ได้รับการถ่ายทอดผ่านการใช้ในชีวิตประจำวันผู้เฒ่าผู้แก่จะเป็นผู้ที่ปฏิบัติเป็นกิจวัตร และถ่ายทอดให้กับลูกหลานสืบมาจนถึงปัจจุบัน

3) การเรียนรู้และการถ่ายทอดผ่านพิธีกรรม สำหรับการเรียนรู้และการถ่ายทอดผ่านพิธีกรรมนั้น ผู้ที่มีบทบาทก็คือหมอพื้นบ้านหรือปู่จารย์เพราะการประกอบพิธีกรรมในระคับครอบครัว เช่น การอัญเชิญขวัญเมื่อยามเจ็บป่วย หรือการส่งเคราะห์ ต้องพึ่งพาปู่จารย์ การเรียนรู้และการถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรในรูปแบบนี้นั้น พืชสมุนไพรมิได้ถูกนำมาใช้เพื่อเป็นยารักษาโดยตรงแต่หากมีบทบาทในด้านของความเชื่อ ที่เชื่อว่าพืชสมุนไพรบางชนิดนั้นมีอำนาจใน

การที่จะป้องกัน ปัดเป่าสาเหตุแห่งความเจ็บป่วย ซึ่งได้แก่การป้องกันผีร้าย การส่งเคราะห์ร้ายให้พ้นตัว เป็นต้น พืชสมุนไพรที่นิยมปลูกไว้ในบริเวณบ้าน เช่น หนาดหลวง เพราะเชื่อว่ามีอำนาจที่ทำให้ผีกลัวไม่กล้าเข้ามาใกล้ ส้มป่อยที่มักจะเก็บฝักแห้งไว้แทบจะทุกครัวเรือนเพราะเชื่อว่าเป็นพืชมงคลที่ใช้ทั้งพิธีกรรมและการรดน้ำดำหัวพระ ผู้เฒ่าผู้แก่ที่เคารพนับถือในหน้าเทศกาลปีใหม่ นอกจากนี้ยังมีการใช้กิ่งและใบพุทราบ้าน (บ่แตก) กิ่งและใบมะเขือขื่น มัดชুবน้ำมันต์สำหรับใช้ปัดเป่าส่งเคราะห์ เป็นต้น การเรียนรู้และการถ่ายทอดด้วยวิธีการนี้นั้นเป็นการเรียนรู้ในครอบครัวของพ่อบ้านแม่บ้าน โดยมีปู่จารย์เป็นผู้ถ่ายทอดให้เพราะผู้ที่จะให้ปู่จารย์ทำพิธีกรรมให้ต้องเป็นผู้ที่เตรียมอุปกรณ์ทุกอย่างรวมทั้งการเตรียมพืชที่ต้องใช้ในการ ประกอบพิธีกรรมด้วย

แผนภูมิที่ 9 แสดงกระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับพืชสมุนไพรระดับครอบครัวและเครือญาติ

2. กระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดในระดับหอมยาพื้นบ้าน สำหรับหอมยาพื้นบ้านนั้นเป็นผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรหลากหลายชนิดถือได้ว่าเป็นผู้ทรงภูมิปัญญาเกี่ยวกับพืชสมุนไพรของชุมชน การเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาดังกล่าวของหอมยาพื้นบ้านนั้น จะยกตัวอย่างหอมยาพื้นบ้าน 3 ท่านคือ พ่อเฒ่าวงศ์ พ่อเฒ่าโค้ว และพ่อเฒ่าปิ่น เพื่อให้เห็นกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาดังนี้

พ่อเผ่าวงศ์ สิงห์แก้ว อายุ 76 ปี ได้เล่าว่า มีพ่ออยู่เป็นหมอยาพื้นบ้านที่ช่วยรักษาผู้คนในชุมชนตนเอง เริ่มมีความสนใจเกี่ยวกับสมุนไพรเมื่ออายุได้ประมาณ 14 - 15 ปี จึงได้ติดตามพ่ออยู่ไปเก็บสมุนไพรจากป่า เมื่อเห็นพ่ออยู่เก็บต้นสมุนไพรก็จะถามชื่อ พ่ออยู่ก็จะบอกว่าชื่อต้นอะไร และนำเอาส่วนไหนของสมุนไพรมาใช้และใช้รักษาโรคอะไรได้บ้าง พ่อเผ่าวงศ์ก็จะพยายามจดจำชื่อสรรพคุณและวิธีการใช้ไว้แต่ก็ใช้ว่าจะจดจำได้หมดคั้งนั้นเมื่อใดที่พ่ออยู่ออกป่าเก็บสมุนไพร พ่อเผ่าวงศ์จึงมักจะติดตามพ่ออยู่ไปเสมอ ระยะเวลาเรียนรู้ดังกล่าวใช้ระยะเวลาไม่นานพอสมควร เพราะต้องเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง เริ่มแรกก็เรียนรู้การใช้สมุนไพรเชิงเดี่ยว เมื่อจดจำชื่อสมุนไพรได้หมดแล้วก็ได้รับการถ่ายทอดวิธีการใช้สมุนไพรแบบตำรับ ซึ่งต้องเรียนรู้ตำนานยา ประวัติความเป็นมา และค่าที่ใช้กำกับตัวยาเพื่อให้มีสรรพคุณตามที่ต้องการ การเรียนรู้ตำรับยานั้นต้องอาศัยความชำนาญในการจดจำเพราะตำรับยาจะแฝงไว้เป็นคำปริศนาหรือคิพื้นบ้านที่ต้องอาศัยการวิเคราะห์และตีความที่ต้องใช้ความพยายามเป็นอย่างมาก เช่น ไปอยู่ไร่สาวหา ไปอยู่นาสาย่าน อยู่บ้านใจบ่ไปหา เมื่อตีความแล้วจะพบว่าไปอยู่ไร่สาวหา (ไปอยู่ไร่สาวหา) นั้นหมายถึง ฝ้ายที่ปลูกไว้ในไร่ ไปอยู่นาสาย่าน (ไปอยู่นาสาวกลัว) หมายถึง หลญาเจ้าชู้หรือที่ชาวไทลื้อเรียกหลญาชวาก อยู่บ้านใจบ่ไปหา (อยู่บ้านใจไม่ไปหา) หมายถึง หลญาขั้ดมน เป็นต้น เมื่อเรียนรู้จนมีความชำนาญแล้วก็มีการยกครู การทำพิธียกครูเป็นการมอบอำนาจในการที่จะทำการรักษาผู้ป่วยได้ให้แก่ลูกศิษย์ ลูกศิษย์ก็จะมีหิ้งผีครูหรือที่ชาวไทลื้อเรียกว่าปีสโนครูบาอาจารย์ ซึ่งเปรียบเสมือนการมอบใบประกอบโรคศิลป์ในการแพทย์สมัยใหม่ที่สามารถที่จะประกอบกิจกรรมการรักษาพยาบาลได้ สำหรับพ่อเผ่าวงศ์นั้นเมื่อได้รับการเรียนรู้และถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรแล้วก็ไม่ได้หยุดแค่นั้นแต่หากยังได้ไปเสาะแสวงหาวิชาความรู้จากหมอยาพื้นบ้านคนอื่นอีกซึ่งพ่อเผ่าวงศ์กล่าวว่า *เรียนครูเดียวก็จะอู้ครูเดียวเรียนหลายครูก็จะอู้หนักขึ้น* (เรียนครูเดียวก็จะรู้ความรู้จากครูคนเดียวแต่ถ้าเรียนจากครูหลายคนก็จะทำให้มีความรู้เพิ่มมากขึ้น) ดังนั้นการเรียนรู้เกี่ยวกับยาสมุนไพรของพ่อเผ่าวงศ์จึงไม่ได้เรียนจากครูเดียวแต่หากได้รับการเรียนรู้จากหลายหมอตตามที่ตนเองประสบพบเจอกับหมอที่เป็นผู้รู้ แต่เมื่ออย่างเข้าสู่วัยหนุ่มฉกรรจ์ก็ได้เริ่มหันเหความสนใจไปเรียนเกี่ยวกับศิลปะพื้นบ้าน เช่น การชอ การเล่นสะล้อ การเล่นซึง เป่าขลุ่ยซึ่งพ่อเผ่าวงศ์เล่าว่าที่หันเหความสนใจไปเรียนเกี่ยวกับศิลปะพื้นบ้านเพราะว่าการเป็นหมอยานั้นสิ่งที่ได้รับเมื่อรักษาผู้ป่วยหายแล้วก็ไม่ค่อยได้รับการตอบแทนอะไร เพราะมีข้อห้ามหรือจรรยาบรรณไม่ให้เรียกเก็บค่ารักษา จึงมีแต่การสู่ม้าชน รดน้ำคำหัว เลี้ยงข้าวก็ได้กินแต่น้ำพริกฮ้า ไม่เหมือนการเล่นศิลปะพื้นบ้าน เป็นช่างชอนนั้นได้รับแต่อาหารการกินดีๆ เมื่อเล่นเสร็จก็จะมีอาหารพวกปลาบจิ้น แกงอ่อม เป็นต้น แต่ถึงใช้ว่าจะทั้งเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลเสียทั้งหมด หากมีผู้ป่วยที่ต้องการให้ช่วยรักษาก็ยังทำการรักษาให้ จนกระทั่งได้

แต่งงาน มีครอบครัว ก็หันมาทำนาทำไร่เพื่อเลี้ยงครอบครัวจนกระทั่งได้เกิดความไม่สงบตามแนวชายแดนยุคแห่งภัยคอมมิวนิสต์ พ่อเผ่าวงศ์ก็ได้เป็นอาสาสมัครและถูกส่งไปอบรมที่จังหวัดสมุทรปราการเพื่อกลับมาปฏิบัติหน้าที่ในหมู่บ้าน ซึ่งช่วงเวลาดังกล่าวที่ทหารได้เข้ามาตั้งค่ายในหมู่บ้านซึ่งพ่อเผ่าวงศ์ได้ใกล้ชิดคลุกคลีกับฝ่ายทหารก็ได้รับการเรียนรู้เกี่ยวกับสมุนไพรอีกหลากหลายชนิด ซึ่งพ่อเผ่าวงศ์เล่าว่า ได้มีนายทหารคนหนึ่ง ได้มอบตำราหนังสือเกี่ยวกับว่านให้และบอกว่าว่านเหล่านั้นมีประโยชน์ให้หามาปลูกไว้เพื่อวันหน้าอาจจะหายากและมีราคา ซึ่งจากที่ผู้เขียนได้ดูหนังสือและตรวจเช็คกับพืชสมุนไพรที่พ่อเผ่าวงศ์ปลูกไว้บางชนิดก็ไม่มีชื่อเรียกเป็นภาษาท้องถิ่นซึ่งพ่อเผ่าวงศ์เรียกตามหนังสือดังกล่าว เช่น ว่านสายรุ้ง ว่านกระบี่ทอง ว่านอึ่ง ว่านแสงอาทิตย์ เป็นต้น

การเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรของพ่อเผ่าวงศ์นั้น มิได้มีแค่พ่อเผ่าวงศ์ที่รู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพร ธรรมชาติของพ่อเผ่าวงศ์เองก็รู้จักเพราะพ่อเผ่าวงศ์ถ่ายทอดให้โดยการนำไปเก็บเมื่อมีผู้ป่วนมาหาหรือหากมีคนในครอบครัวไม่สบาย นอกจากนี้ภรรยาของพ่อเผ่าวงศ์เล่าว่า พืชรอบตัวเรานั้นมีประโยชน์ ถ้าหากว่าเราเข้าไปเก็บหาของป่าในป่าเมื่อถึงเวลาทานข้าวนั่งล้อมวงกินพืชที่อยู่รอบๆตัวเราสามารถเก็บมาเป็นผักแกล้มได้หมด แต่มีข้อห้ามไว้ว่าห้ามย้ายที่ตั่งงั้นเก็บกินตรงนั้น องค์ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรจึงมิได้กระจุกอยู่กับหอมยาพื้นบ้านคนเดียวแต่หากยังได้รับการถ่ายทอดให้กับครอบครัว เครือญาติ และยังมีมีการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้เหล่านี้ระหว่างหอมยาพื้นบ้านดังเช่น ภรรยาของพ่อเผ่าปิ่นป่วยด้วยอาการไข้ชักสองกอง พ่อเผ่าปิ่นก็ฮีบยารักษาให้แต่อาการไม่ดีขึ้น จึงมาขอสมุนไพรที่บ้านพ่อเผ่าวงศ์ พ่อเผ่าวงศ์จึงแนะนำให้ใช้ว่านสายรุ้งที่ใช้เพียงต้นเดียวไปฝนหรือต้มกิน พ่อเผ่าปิ่นจึงนำไปต้มให้ภรรยากินและก็หายจากอาการเจ็บป่วยดังกล่าว

พ่อเผ่าไคว้ หัตถ์ทอง อายุ 67 ปี ได้เล่าว่า ตนเองเริ่มสนใจศึกษาเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลเมื่อตอนวัยรุ่น อายุประมาณ 15 - 16 ปี เริ่มแรกนั้นพี่สาวไม่สบายเห็นพ่อฮีบรักษาให้ จึงเกิดความสนใจว่าหากเมื่อตนเองเรียนไว้ก็จะได้นำมาช่วยรักษาเมื่อยามครอบครัว เครือญาติเจ็บป่วยจะได้พึ่งพิงไม่ต้องไปพึ่งพาผู้อื่น จึงขอเรียนจากพ่อฮีบเริ่มแรกจึงเรียนเกี่ยวกับคาถาก่อน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการเรียนคาถาปราบผี คาถาเป่ารักษาโรค และการลงยันต์ การเรียนดังกล่าวต้องใช้วิธีการท่องจำ เพราะพ่อเผ่าไคว้ไม่ได้บวชเรียนหนังสือ จะเขียนได้ก็เพียงแต่การลงอักขระยันต์ไว้สำหรับป้องกันอันตรายต่างๆ เมื่อเรียนพวกคาถาจนมีความชำนาญแล้วจึงเริ่มเรียนเกี่ยวกับพืชสมุนไพร โดยการติดตามพ่อฮีบไปเก็บด้วยตาคนป่า วิธีการเรียนรู้ดังกล่าวไม่ต่างจากการเรียนรู้ของพ่อเผ่าวงศ์ที่ต้องเรียนรู้จากประสบการณ์และการปฏิบัติจริง จนเมื่อเกิดความชำนาญแล้วพ่อฮีบจึงให้ยกครูและสอนบอก

กล่าวเกี่ยวกับกฎเกณฑ์ข้อห้ามของการรักษาพยาบาลที่ ตั้งมั่นอยู่บนศีลธรรม จริยธรรม จากนั้นเมื่อได้
 แต่งงานแล้ว พ่อเฒ่าโค้วก็เป็นพี่พี่พาของครอบครัว และเครือญาติโดยเฉพาะเกี่ยวกับความเจ็บป่วย
 พ่อเฒ่าโค้วเล่าว่า ไม่เฉพาะความเจ็บป่วยที่เกิดจากอำนาจของผีเท่านั้นที่ตนเองเคยรักษา แม้กระทั่ง
 การทำคลอด ซึ่งในสมัยก่อนไม่มีโรงพยาบาล ได้ทำ คลอดมาไม่รู้กี่คนแล้ว เพราะบางคนคลอดยาก
 ต้องใช้คาถาช่วยให้คลอดง่าย นอกจากเรียนรู้และรับการถ่ายทอดองค์ความรู้มาจากพ่ออยู่แล้วพ่อ
 เฒ่าโค้วยังเล่าว่า เมื่อตอนยังหนุ่มนั้นก็เข้าไปทำมาค้าขาย เกี่ยวกับ ยาสูบ และฝิ่น โดยใช้วัวต่าง และ
 หาบคอนไปหลายแห่ง ทำให้ได้เรียนรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรเพิ่มมากขึ้น เพราะการค้าขายต้อง
 รอนแรมไปตามการเดินทางกลางป่าเขา ย่อมทำให้เกิดความเจ็บป่วยในบางครั้ง จึงทำให้เรียนรู้
 ความรู้ดังกล่าวจากหมอชาวบ้านที่ตนเองได้ผ่านไปมาเพิ่มเติม นอกจากนี้แม่เฒ่ามอญภรรยาพ่อ
 เฒ่าโค้วก็ยังมีความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรหลากหลายชนิดที่ได้รับการถ่ายทอดจากพ่อเฒ่าโค้ว ที่ให้
 ช่วยเก็บหาเมื่อยามต้องการทำให้เรียนรู้ไปด้วยในตัว การเรียนรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรพ่อเฒ่าโค้วยัง
 ได้เรียนรู้จากพ่อเฒ่าปิ่น ที่เป็นพี่เขยอีก เพราะปัจจุบันพ่อเฒ่าปิ่นอายุมากเดินไปเก็บหาสมุนไพรเอง
 ไม่สะดวกก็จะให้วัววานให้พ่อเฒ่าโค้วช่วยไปเก็บให้ จึงเป็นการเรียนรู้และถ่ายทอดอีกทางหนึ่ง

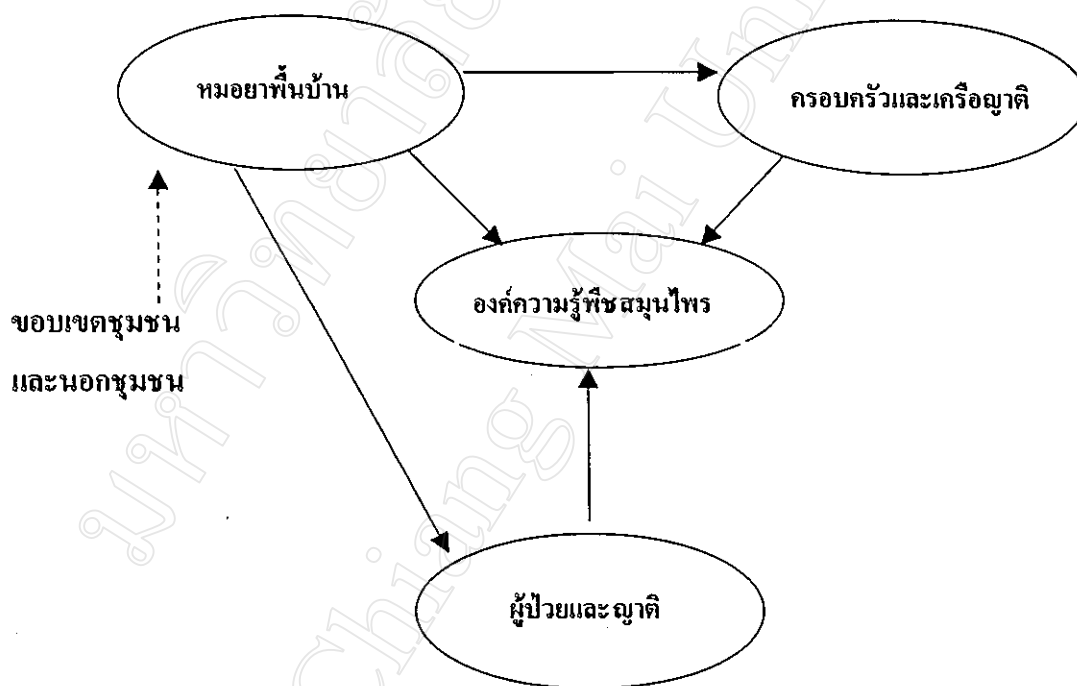
พ่อเฒ่าปิ่น แสงศรีจันทร์ อายุ 87 ปี พ่อเฒ่าปิ่นเล่าว่าเดิมตนเองนั้นเป็นคนเชียงคำและได้มา
 แต่งงานจึงมาตั้งรกรากฐานอยู่ที่ปางหัดตั้งแต่ปี พ.ศ.2486 จนถึงปัจจุบัน การเป็นหมอชาวบ้านนั้นได้
 รับการเรียนรู้และถ่ายทอดเริ่มมาจากการเรียนรู้เกี่ยวกับคาถาก่อน โดยครั้งแรกเรียนคาถาเป่า เช่น
 เป่าบั้งเฮียงหลวง เป่าขาง เป็นต้น จากป้อเลียงหน้อยมูล ซึ่งป้อเลียงหน้อยมูลก็เรียนมาจากพ่อที่เป็น
 หมอชาวบ้าน พ่อเฒ่าม่อน ที่ชื่อหนานเอ็นตะกิลัย หรือเรียกกันว่าป้อเลียง (หมายถึงหมอชาวบ้าน) เป็นหมอชาวบ้าน
 เป็นที่รู้จักและมีชื่อเสียงในชุมชนเพราะหนานเอ็นตะกิลัยเป็นพี่ชายเจ้าขวามเมืองน่าน และ เชียงของ
 เชียงคำในสมัยนั้นต้องส่งช่วยเมืองน่าน โดยที่พ่อเฒ่าม่อนนั้นได้รับการเรียนรู้องค์ความรู้เหล่านี้มา
 จากภูจิมะละแมง เมืองม่าน (พม่าหรือเมียนมาร์) นอกจากเรียนรู้จากพ่อเฒ่าม่อนแล้ว ยังเรียนจากน้อง
 ของพ่อที่ชื่อป้อเลียงหน้อยกั้น และเรียนจากน้องของแม่ที่ชื่อป้อเลียงหนานฝาย พ่อเฒ่าปิ่นเล่าว่า
 หลังจากการเรียนคาถาเสร็จก็เริ่มเรียนเกี่ยวกับเริ่มจากยาแก้ห้อย แก้ไอห้อย (ยาแก้โรคลมต่างๆ) ยา
 แก้ขาง และการเป่าน้ำมันคั้น จากนั้นจึงเริ่มเรียนเกี่ยวกับสมุนไพรซึ่งมีทั้งการใช้พืชและส่วนประกอบ
 ของสัตว์ โดยการติดตามเข้าไปเก็บสมุนไพร และยังคงจดจำและวิเคราะห์เพื่อตีความโทษ
 ประโยชน์จากคำกล่าวหรือคติพื้นบ้านเกี่ยวกับพืชสมุนไพรซึ่งเป็นคำรับยาพื้นบ้านให้ได้ ก่อนจึงจะเรียน
 รู้ว่าเป็นพืชสมุนไพรชนิดใด เช่น แดงเหมือนหาง จ่างข่างขึ้นต้นไม้ ต้นปลุกไว้ในดิน พระจำศีลสืบ
 เส้น ซึ่งต้องใช้ระยะเวลาและความตั้งใจ ความอดทนและความสนใจที่สูงจึงจะสามารถเรียนรู้ได้
 พ่อเฒ่าปิ่นเล่าว่าแดงเหมือนหางหมายถึงปิดปิวแดง จ่างข่างขึ้นต้นไม้หมายถึงถึง จะข่านจีน ต้นปลุก

ไว้ในดินหมายถึงจิงแกง และพระจำศีลสืบเส้นหมายถึงพริกหน้อย หรืออีกตัวอย่างหนึ่งของตำรับยาที่คงใจปริศนา น้ำลายแสนปาก ละล่องม่อน บ่อนดงป่า คำฝีบอด ยอดเมืองพรหม ซึ่งน้ำลายแสนปากหมายถึงดินจอมปลวก ละล่องม่อนหมายถึงเครือหมูปอย บ่อนดงป่าหมายถึง แต่งเถื่อน คำฝีบอดหมายถึง หนาคำ ยอดเมืองพรหมหมายถึงจุ่ม จะลิง เป็นต้น บางตำรับก็จะมีประวัติความเป็นมาของยาสมุนไพร เช่น “ตำรับยาฮีลิมแม่ที่มีตำนานว่ามีพระฤๅษีคนหนึ่งเมื่อครั้งได้ไปจำศีลภาวนาอยู่ในถ้ำแห่งหนึ่งก็ฝันไปว่ามีสตรียาที่สามารถรักษาโรคได้หลายอย่างโดยเฉพาะผอมแห้งแรงน้อยทานอาหารไม่ได้ อยู่ข้างผนังถ้ำ เมื่อตื่นขึ้นมาจึงไปดูและก็พบวิธีการนำพืชสมุนไพรมาใช้รักษาโรคตามที่ตนเองฝันข้างผนังถ้ำจึงท่องจำจนขึ้นใจไว้และกลับมาที่บ้านในเวลาต่อมาเมื่อเวลาใกล้จะเข้าพรรษาประมาณ 14 คำ ก็จะได้เวลาในการออกป่าไปจำศีลภาวนาแต่แม่ก็ไม่สบายมีอาการผอมแห้งแรงน้อยจะออกไปจำศีลก็เป็นห่วงแม่จึงนึกขึ้นได้จึงตำรับยาที่ตนเองเคยฝัน เมื่อคิดได้ดังนั้นจึงไปเสาะแสวงหาพืชตามตำรับยาดังกล่าวเมื่อได้ครบแล้วก็นำมาปรุงให้แม่กินโดยปั้นเป็นลูกกลอนให้แม่กินวันละ 3 ครั้งหลังอาหารจากนั้นตนเองจึงออกเดินทางไปจำศีลภาวนาในป่าต่อ ในระยะเวลาต่อมาเมื่อครบกำหนดออกพรรษาพระฤๅษีก็กลับมาที่บ้าน ส่วนแม่ก็ทำการเก็บกวาดบ้านเรือนอยู่เพื่อรอต้อนรับลูก แต่พระฤๅษีเมื่อกลับมาถึงยังบ้านเห็นคนกวาดบ้านเรือนอยู่จึงถามหาว่าแม่ตนเองนั้นหายไปไหน คนที่เก็บกวาดบ้านเรือนอยู่ก็บอกพระฤๅษีว่านี่แหละคือแม่ พระฤๅษีจำแม่ไม่ได้เพราะหลังจากที่ได้กินยาที่ปรุงไว้ทุกวันแม่ก็อ้วนถ้วนสมบูรณ์ไม่เหมือนก่อนที่พระฤๅษีจะออกไปป่า” จากการถ่ายทอดองค์ความรู้พืชสมุนไพรดังกล่าวผ่านตำนานคติพื้นบ้านที่เน้นให้เห็นถึงคุณธรรม จริยธรรม ความกตัญญูกตเวทิตี ที่สอดแทรกในกระบวนการสืบทอด จากนั้นเมื่อมีความชำนาญและจดจำได้หมดแล้วจึงมีการทำพิธีมอบปิต โนครูปาอาจารย์ให้และบอกกล่าวถึงกฎเกณฑ์จารีตข้อห้ามเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลที่ต้องอยู่ในจริยธรรม ศีลธรรม นอกจากนี้ยังต้องปฏิบัติตามข้อห้ามบางอย่างเช่น ไม่กินเนื้องู เนื้อหมา สกควาย ไม่รอดผ่านราวตากผ้า เป็นต้น เพราะจะทำให้คาถาเสียมและการรักษาจะไม่ได้ผล การทำพิธีดังกล่าวนี้จะประกอบไปด้วยขันธดอกไม้ ฐูปเทียน เหล้าขาว ไข่ต้ม และเงิน 32 บาท เมื่อมอบครุเรียบร้อยแล้วจึงจะสามารถทำการรักษาผู้ป่วยอย่างมีประสิทธิภาพและหายจากการเจ็บป่วยได้ จากนั้นพ่อเฒ่าป็นก็ได้เดินทางไปเมืองไซ (ประเทศลาว) ตามหมู่บ้านต่างๆ เพื่อแสวงหาความรู้เมื่อพบว่ามีความรู้หรือปือเลี้ยงใหญ่หมู่บ้านไหนที่มีชื่อเสียงก็จะขอเป็นศิษย์และร่ำเรียนความรู้ดังกล่าว จากนั้นเมื่อกลับมาอยู่บ้านที่เชียงคำก็ได้มีผู้มาขอเรียนวิชาความรู้จากพ่อเฒ่าป็นจึงถ่ายทอดความรู้ให้กับปือเลี้ยงคำน้อย (ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) ที่ขอเป็นลูกศิษย์ และหนานสี บ้านสันหลวง อ่างทองและสำหรับในชุมชนบ้านปางหัดแล้วที่พ่อเฒ่าป็นถ่ายทอดให้เพื่อสืบทอดภูมิปัญญาดังกล่าวได้แก่การถ่ายทอดให้กับลูกเขยที่ชื่อ นายมณโฑ อุ่นใจ และแม้ว่าพ่อเฒ่าป็นจะมีองค์ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรและวิธีการรักษาโรคอย่างชำนาญการ แต่ก็ไม่

ได้หยุดเท่านั้น เพราะการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ดังกล่าวพ่อเฒ่าปิ่นเล่าว่า ช่วงเวลา 5 – 6 ปีที่ผ่านมา ได้เข้าร่วมชมรมหมอพื้นบ้านอำเภอเวียงแก่นที่เป็นความร่วมมือกันของหมอพื้นบ้านจากหมู่บ้านต่างๆ หลากหลายคนและชาติพันธุ์ ทำให้ได้เรียนรู้เพิ่มเติมจากหมอพื้นบ้านคนอื่นๆ อีกมากมาย หรือแม้กระทั่งพระสงฆ์ที่มาจำวัดอยู่ในปัจจุบันคือ ศิษย์ธรรมก็มีการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรกับพ่อเฒ่าปิ่น และศิษย์ยังอธิบายแก้มะโห่กับปื๊ดให้กับมัททายกวัดด้วย ศิษย์เล่าว่าพ่อตนเองที่อยู่เมื่อนานนั้นก็เป็นหมอชาเมือง ตนเองก็ได้เรียนรู้และการถ่ายทอดมาจากพ่อพอสมควร ซึ่งถนัดในเรื่องของการรักษาโรคริดสีดวงทวาร และตำรับยาใหม่ที่ทดลองใช้คือการรักษาโรคเอดส์ เป็นต้น พ่อปิ่นก็มาเรียนรู้และแลกเปลี่ยนกับศิษย์เป็นประจำเมื่อมาที่วัด จากที่กล่าวมาการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรนั้นมิได้ถ่ายทอดให้กับเฉพาะลูกศิษย์แต่ยังมีการแลกเปลี่ยนระหว่างหมอพื้นบ้านด้วยกันในลักษณะของเครือข่ายของชมรม นอกจากนี้ยังถ่ายทอดให้กับลูกหลาน ภรรยา ที่พ่อเฒ่าปิ่นมักจะไหว้วานให้ช่วยไปเก็บพืชสมุนไพรให้ หรือบางทีก็จะช่วยให้การบดสมุนไพรเพื่อเตรียมไว้ปรุงสำเร็จรูปของยาเม็ดลูกกลอน แม้แต่ภรรยาพ่อเฒ่าปิ่นที่เล่าว่าลูกสาวคนหนึ่งมีอาการป่วย เป็นต้องเป็นหอม (หอมแห้งแรงน้อย) รักษาทั้งแบบแพทย์สมัยใหม่และแบบพื้นบ้านก็แล้วไม่หาย สิ้นหนึ่งตนเองได้ฝันว่ามีวิญญาณหรือผีมาบอกด้วยว่าต้องใช้พืชสมุนไพรชนิดใดบ้างมารักษาแต่ห้ามไปบอกใครทราบ เมื่อตื่นขึ้นมาตอนเช้าจึงออกไปหาพืชสมุนไพรดังกล่าวและนำมาต้มให้ลูกสาวดื่มทุกวันปรากฏว่าลูกสาวหายจากอาการหอมแห้งแรงน้อยรับประทานอาการได้มากและอ้วนถ้วนสมบูรณ์มาจนถึงปัจจุบัน แม่เฒ่าเล่าว่าหากมีคนที่มีอาการดังกล่าวมาให้ช่วยรักษาให้ก็ทำได้แต่ไม่สามารถที่จะบอกชื่อและชนิดพืชสมุนไพรดังกล่าวได้ เพราะเป็นยาผีบอก และหากบอกผู้อื่นไปสรรพคุณของยาดังกล่าวก็จะไม่มีผลหรือประสิทธิภาพในการรักษาอีกต่อไป ซึ่งหากมองถึงเหตุการณ์ดังกล่าวแล้วก็อาจจะเป็นอุปสรรคของการถ่ายทอดความรู้ประการหนึ่งซึ่งน่าเสียดายหากว่าองค์ความรู้ ดังกล่าวจะสูญหายไปในอนาคตเมื่อแม่เฒ่าได้จากไป แต่การถ่ายทอดของพ่อเฒ่าปิ่นอีกวิธีหนึ่งที่พบคือเมื่อมีผู้คนที่เจ็บป่วยไม่สบายมาหาพ่อเฒ่าปิ่นก็ยังถ่ายทอดให้โดยบอกว่าต้องใช้พืชต้นไหนบ้างมาใช้รักษา หรือหากเป็นพืชสมุนไพรพืชที่หายากหรือไม่ค่อยมีในชุมชนพ่อเฒ่าปิ่นก็จะใช้วิธีให้ผู้ป่วยหรือญาติที่มาหาให้นำพืชสมุนไพรชนิดนั้นมาให้เพื่อแลกกับสมุนไพรที่ตนเองได้ปรุงเป็นตำรับยาไว้เรียบร้อยแล้ว เช่น มะค่าหัวค่า ที่ต้องไปหาที่บ้านพร้าวคุด (ศรีลานนา) เป็นต้น

ซึ่งหากจะสรุปกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับพืชสมุนไพรในระดับหมอพื้นบ้านแล้วมีอยู่ 3 ประการดังนี้คือ

- 1) การเรียนรู้และถ่ายทอดการเป็นหมอยาพื้นบ้านระหว่างหมอยาพื้นบ้านกันเองทั้งในชุมชนและนอกชุมชน ซึ่งมีรูปแบบทั้งวิธีการสืบทอดและการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ซึ่งกันและกัน
- 2) การเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากหมอยาพื้นบ้านไปสู่ครอบครัวและเครือญาติทั้งในเวลาเจ็บป่วย การไหว้วานไปเก็บสมุนไพร และการประกอบพิธีกรรมในครอบครัว
- 3) การเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากหมอยาพื้นบ้านสู่ผู้ป่วยและญาติทั้งการขอความช่วยเหลือ การแลกเปลี่ยน และการประกอบพิธีกรรม

แผนภูมิที่ 10 แสดงกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับพืชสมุนไพรของหมอยาพื้นบ้านในระดับชุมชน

บทสรุป

ภูมิปัญญาท้องถิ่นและองค์ประกอบของภูมิปัญญากับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรเกิดจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวไทยลื้อกับระบบนิเวศ ที่มีสารัตถะแห่งความสมดุลเป็นแนวทางการดำเนินวิถีชีวิตที่สะท้อนถึงวิถีคิด โลกทัศน์ องค์ความรู้และการให้คุณค่าที่มีต่อความเจ็บป่วยและพืชสมุนไพร ภูมิปัญญาดังกล่าวจึงเป็นมิตินัยความสัมพันธ์ของมนุษย์ กับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติที่ได้ก่อเกิดมาจากการสังสมประสบการณ์ การเรียนรู้ การถ่ายทอด และการปรับตัวท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมตามพัฒนาการของชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงไม่ใช่สิ่งที่หยุดนิ่งแต่หากมีพลวัตตามปัจจัยต่างๆที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่น ปัจจัยที่มีอิทธิพลดังกล่าวจะส่งผลอย่างไรต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาท้องถิ่นมีการปรับตัวอย่างไรกับการจัดการความหลากหลายพืชสมุนไพรติดตามได้ในบทต่อไป